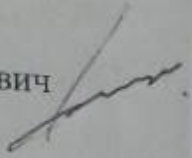

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра загальної та практичної психології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
з психології

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО ПРОСТОРУ В УМОВАХ
МОРАЛЬНОГО ВИБОРУ

магістрантки факультету управління,
та інформаційної діяльності
Манакової Ірини Сергіївни
науковий керівник
доктор психологічних наук,
професор Велитченко Леонід Кирилович

Ізмаїл – 2024

Робота допущена до захисту
на засіданні кафедри загальної та практичної психології

протокол № 7 від «08» січня 2024 р.

Завідувач кафедри

[Signature] Малюха І.С.
(підпис) (прізвище, ініціали)

Робота пройшла публічний захист
на відкритому засіданні ЕК

«23» січня 2024 р.

Оцінка 88 добре
(за стобальною шкалою) (за традиційною шкалою)

Голова ЕК

[Signature] Величківська В.
(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОСОБИСТІСНОГО ПРОСТОРУ	
1.1. Особистісний простір як системний феномен соціалізації.....	7
1.2. Особистісний простір та особистість.....	15
1.3. Особистісний простір у контексті процесу соціалізації.....	22
Висновки до першого розділу.....	27
РОЗДІЛ II. МОДЕЛЮВАННЯ ОСОБИСТОГО ПРОСТОРУ В ЕМПІРИЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ	
2.1. Методологічні категорії, принципи та методи дослідження.....	29
2.2. Критерії особистісного простору.....	31
2.3. Методи, організація та процедура емпіричного дослідження.....	35
2.4. Моделювання особистісного простору	37
2.5. Порівняльний аналіз термінальних та інструментальних цінностей в експериментальній та контрольній групах.....	46
Висновки до другого розділу	55
РОЗДІЛ III. ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ УТВОРЕННЯ ОСОБИСТІСНОГО ПРОСТОРУ	
3.1. Загальні механізми утворення особистісного простору.....	58
3.2. Особистісний простір як результат функціональної системи.....	60
3.3. Механізми регулювання поведінки.....	64
3.4. Механізми утворення особистісного простору.....	68
Висновки до третього розділу.....	73
ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	79
ДОДАТКИ	88

ВСТУП

Актуальність дослідження. Роботи авторів, таких як А. Адлер, І. Альтман, Г. Аммон, Н. Браун, Е. Брунsvік, Н. Гартман, Л. П. Гримак, У. Джеймс, Г. Зіммель, Дж. Келхун, К. Левін, О. О. Леонтьєв, У. Лер, С. К. Нартова-Бочавер, Т. Нйт, Ф. Перлз, У. Самнер, Р. Соммер, Д. Стоколс, Х. Томе, П. Федерн, Е. Холл, В. Д. Шадриков і інші, присвячені вивченню основних компонентів та відмінних рис особистого простору. Автори розглядають різні аспекти цього питання та вносять свій внесок в розуміння взаємодії людей із їх оточуючим середовищем.

Дослідження особистого простору представляє собою значні труднощі через його суб'єктивний характер, складність та багаторівневу структуру. Ця складність вказує на важливість вивчення теорій особистості, де автори розглядали особистий простір як синонім особистості. Також важливо враховувати розділи психології, такі як проксеміка, еколого-психологічний підхід та етологія.

У тлумачних словниках простір визначається як місце, здатне вмістити що-небудь, і основна форма існування матерії. Згідно з цим особистий простір можна розглядати як складну систему, що належить особистості і умовно складається з різних частин.

У 1903 році німецький соціолог Г. Зіммель вніс значний внесок у соціологію, впроваджуючи поняття "соціальний простір". В самому абстрактному формулюванні простір є смисловою схемою для уявлення порядку співіснування тіл, позицій і місць. У. Джеймс розглядає соціальний простір як загальну суму всього, що особа може вважати своїм - фізичні і душевні якості, почуття та емоції (самооцінка), а також вчинки (турбота про себе і самозбереження).

К. Левін у рамках теорії поля впроваджує термін "життєвий простір", який вважається еквівалентом поняття особистості. За його концепцією,

життєвий простір представляє психологічне середовище, як воно існує в житті людини.

Погляди С. Л. Рубінштейна на психологічний простір особистості, викладені в його філософсько-антропологічній концепції, ґрунтуються на ідеї суб'єкта, який розкривається через обраний ним спосіб існування у предметному полі буття.

У психології докiлля (зокрема, у роботах Е. Холла, Р. Соммера, та А. Піз) акцентується на існуванні єдиної системи взаємодій, яку розділяє уявна риса, переступання за межі якої індивідом сприймається як травма. Е. Холл у своїй праці "Мовчазна мова" висвітлює характеристики просторових потреб людини. Ф. Ю. Василюк пропонує шляхи типологічного аналізу життєвого світу, вказуючи на окремі його аспекти та відповідні теоретичні конструкти. За словами С. К. Нартової-Бочавер, психологічний простір особистості розглядається як поняття, що позначає складне, множинне, темпоральне явище, характерне для всіх живих систем.

У сучасній психології існують концепції, які висвітлюють різні аспекти особистості та її взаємодії з оточуючим світом: психологічний образ життя (Д.В. Ольшанский) - концепція акцентує на тому, як особистість утворює свій унікальний психологічний образ життя, який включає в себе переконання, цінності, сприйняття та інші аспекти; психологічний простір особистості (Н.Б. Шкопоров) - поняття вказує на те, як особистість конструює і утримує свій власний психологічний простір, який може включати в себе різні аспекти і взаємодії; зовнішнє і внутрішнє «Я» (А.Б. Орлов) - концепція розглядає дві сторони особистості – зовнішній образ, який представляється оточуючому світу, і внутрішній світ, який включає в себе внутрішні думки, почуття та переконання; внутрішній світ і суб'єктивність (В.І. Слободчиков) - концепція орієнтована на вивчення внутрішнього світу особистості та її суб'єктного досвіду.

Складовими у структурі особистого простору є такі компоненти, як тіло, територія, речі, режим життя, соціальні зв'язки, цінності індивіда. Все

це в різних аспектах відображається в конструкті соціалізації, що включає в себе процеси формування особистості вздовж соціальних ліній та взаємодії з оточуючим середовищем.

Вважаємо, що поняття «особистий простір» співвідноситься з низкою близьких, але не тотожних за своїм значенням понять, таких як: «життєвий простір» (О.І. Баришева, Ю.В. Гончаренко, С.С.Єрмакова, Д.О.Воронецька), «життєвий світ» (Т. М. Титаренко), «буття особистості (М.В.Савчин), «внутрішньоособистий простір», «буттєвий простір особистості», «внутрішній світ особистості», «особистісний простір» (В.Кошерець, Ю.О.Жук). На нашу думку, особистісний простір є складною комплексною багаторівневою структурою, яка має не тільки ознаки тілесності, територіальності, світу предметів, сімейних та соціальних зв'язків, цінностей людини, але й ознаки соціалізації (див. О.О.Авраменко, Л.В. Вікторова, Р. Зозуляк-Случик, В.О. Киричук, Т.В.Кравченко та ін.), адаптації (див. М.І.Блажівський, І.С.Булах, О.Матвієнко, М. С. Панов та ін.), саморегуляції (див. І.М.Галян, Г.С.Грибенюк, М.В.Гриньова, Б.Б.Іваненко, Ю.О.Стрижак, М.В. Яцюк), самоорганізації (див. Ю.О.Клименко), емоційно-оцінного ставлення особистості до себе (див. О.І.Крошка), самоконтролю (див. З.С.Оніпко, М.В.Проценко), емоційної зрілості (див. О.Я.Чебикін)

Проблема особистісного простору є актуальною, оскільки вивчення цього аспекту відкриває можливість розкрити не лише загальні механізми адаптації, а й вказати на обставини, пов'язані з взаємодією різних особистостей та їхніх уявлень про природу людини.

Мета дослідження – виявити психологічні особливості утворення особистісного простору.

Об'єкт дослідження – життєдіяльність особистості в умовах стандартного соціокультурного середовища.

Предмет дослідження – адаптаційне формування особистісного простору.

Гіпотеза дослідження - утворення особистісного простору визначається дією адаптивних механізмів саморегуляції, що узгоджуються з вимогами морального вибору, сформованого в соціумному просторі, та забезпечують управління власною поведінкою в ньому.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати літературні джерела з проблеми особистісного простору
2. Розробити програму теоретико-емпіричного дослідження особистісного простору
3. Емпірично дослідити особливості особистісного простору
4. Виявити психологічні особливості механізмів формування особистісного простору.

Методи дослідження. У роботі використано систему методів і процедур отримання даних, яка включає теоретичний аналіз літератури з обраної проблеми, методи спостереження, бесіди, тестування. У дослідженні застосовувалися методика діагностики соціально-психологічної адаптації К.Роджерса і Р. Даймонда, методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича, а також методи спостереження, бесіди, методи математичного опрацювання емпіричних даних.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає в такому:

- з'ясовано основні положення теоретичних підходів до проблеми формування особистісного простору та визначення його особливостей;
- аргументовано використання методик соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда, методика «Ціннісні орієнтації» для опосередкованого дослідження особистісного простору;
- досліджено специфіку формування особистісного простору

Практична цінність дослідження полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані при вивченні процесів соціальної адаптації ----і виявленні актуальних проблем у їхній життєдіяльності.

Отримані результати можуть бути використані при організації психологічного супроводу студентів при організації їхньої навчальної діяльності.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, що налічує 89 найменувань, 2 додатків на 8 сторінках. Основний зміст роботи, викладений на 78 сторінках комп'ютерного набору, містить 1 таблиць, 5 рисунків. Загальний обсяг магістерської роботи – 102 сторінки.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОСОБИСТІСНОГО ПРОСТОРУ

1.1 Особистісний простір як системний феномен соціалізації

Розглядання проблеми особистісного простору як системного явища означає, що це явище є комплексним і взаємозалежним набором факторів, що впливають на пристосування особистості до соціокультурного середовища відповідно до його вимог.

Особистісний простір є феноменом пристосування, оскільки він визначає, як особа взаємодіє з оточуючим середовищем, реагує на його вплив і забезпечує своє функціонування в цьому середовищі. Це включає у себе регулювання відстаней, створення комфортних зон, встановлення меж та інших аспектів, пов'язаних з просторовою взаємодією.

У цей процес впливають власні потреби, мотиви та інтереси особистості. Індивіди вибирають свої стратегії пристосування залежно від своїх унікальних характеристик та цінностей. Важливим чинником є також можливість особистості до адаптації, її здатність ефективно взаємодіяти з оточуючим соціокультурним середовищем.

В теорії відзначається, що формування особистісного простору [39, 43] здійснюється через усвідомлення та прийняття цінностей суспільства під час соціалізації [1, 14, 21, 44, 47, 57, 84], а також взаємодії з найближчим соціальним оточенням [2, 71]. Цей процес виявляється в актах взаємодії та спілкуванні людини з оточенням, а також в її повсякденній діяльності [12, 73]. Надзвичайно важливою роллю у формуванні особистісного простору є процеси освіти та виховання [5], а також трудової та професійної підготовки [15, 18].

Це вказує на те, що з самого початку перебування в соціумі індивід відчуває вплив зазначених чинників. Проте цей вплив опосередковується за допомогою стереотипів, норм, установок, цінностей та усього минулого

досвіду. Таким чином, формування особистісного простору завдячує взаємодії з різноманітними аспектами соціокультурного середовища та внутрішніми факторами, які визначають сприйняття індивідом свого місця та взаємодії у світі.

В теорії відзначається, що формування особистісного простору [39, 43] здійснюється через усвідомлення та прийняття цінностей суспільства під час соціалізації [1, 14, 21, 44, 47, 57, 84], а також взаємодії з найближчим соціальним оточенням [2, 71]. Цей процес виявляється в актах взаємодії та спілкуванні людини з оточенням, а також в її повсякденній діяльності [12, 73]. Надзвичайно важливою роллю у формуванні особистісного простору є процеси освіти та виховання [5], а також процеси трудової та професійної підготовки [15, 18].

Це вказує на те, що з самого початку перебування в соціумі індивід відчуває вплив зазначених чинників. Проте цей вплив опосередковується за допомогою стереотипів, норм, установок, цінностей та усього минулого досвіду. Таким чином, формування особистісного простору завдячує взаємодії з різноманітними аспектами соціокультурного середовища та внутрішніми факторами, які визначають сприйняття індивідом свого місця та взаємодії у світі.

Розглядаючи особистісний простір, ми розглядаємо його як інтегративний показник можливостей людини виконувати різноманітні біосоціальні функції. Серед цих можливостей можна виділити наступні: адекватне сприйняття навколишньої дійсності та власного організму (здатність особистості чітко та правильно сприймати інформацію з зовнішнього середовища та розуміти власні фізичні та психологічні стани), адекватна система відносин та спілкування з оточуючими (здатність встановлювати та підтримувати здорові взаємини з іншими людьми, розуміння соціальних норм та вміння ефективно взаємодіяти в різних соціальних контекстах), здатність людини працювати, навчатися та вчитися, організувати своє дозвілля та відпочинок (здатність до професійної та

освітньої діяльності, а також здатність до ефективного відпочинку та саморозвитку), здатність до самообслуговування (здатність забезпечувати основні потреби себе в області особистої гігієни, харчування та інших аспектів самозбереження), здатність змінювати свою поведінку відповідно до рольових очікувань оточуючих людей (гнучкість у взаємодії з оточенням, уміння відповідати на різноманітні рольові вимоги та адаптувати свою поведінку до соціального контексту).

Дані аспекти вказують на комплексність та багатогранність особистісного простору, який визначає можливості та здатності особистості в різних сферах її життєдіяльності [17, 57, 60].

Як бачимо, дана модель особистісного простору описується за допомогою таких понять (ознак), як адекватне сприйняття навколишньої дійсності та формування образу світу, система відносин з іншими, результативне навчання, якісне дозвілля, спілкування, самообслуговування.

Звідси випливає, що модель особистісного простору у кожної людини, незалежно від роду її занять та способу життєдіяльності, повинна містити в собі аналогічні ознаки. Природно, що ця модель не виникає сама по собі, а потребує відповідного практичного втілення у процесі цілеспрямованої педагогічної роботи, в якій особлива увага приділяється формуванню відповідної системи відносин.

Система відносин виявляється у явищах характеру та почуттів. Характерологічний план відносин відбиває головним чином моральні якості. До них відносяться такі їх основні види, як ставлення до інших людей (чутливість, гуманність, щирість, правдивість), ставлення до праці та її результатів, ставлення до себе [17, с. 74].

Комунікативний план відносин містить такі ознаки, які забезпечують взаємодію людей, яка перебуває у обміні з-поміж них інформацією пізнавального оцінного характеру. Зазвичай спілкування включено у спільну працю, вчення, колективні ігри тощо). Спілкування забезпечує планування, здійснення та контролювання їх діяльності. Спілкування також задовольняє

потребу людини контактувати з іншими людьми. Цей аспект формування особистісного простору має надзвичайне значення, тому що соціокультуральне середовище не може бути відкрите їм інакше як через спілкування.

Явища соціальної адаптації мають сильний зв'язок з проблемою діяльності. Діяльність, розглядана як активна взаємодія з навколишньою дійсністю, включає у себе різні аспекти, такі як взаємодія з оточуючим середовищем, вплив на об'єкти, задоволення потреб тощо. В процесі діяльності людина виступає як суб'єкт, спрямований на досягнення конкретних цілей та задоволення своїх потреб.

Для успішної діяльності у взаємодії з оточенням важливі психічні механізми управління цією взаємодією. Ці механізми включають у себе формування образів та ситуацій, що передбачає наявність сформованого способу сприйняття ситуацій. Орієнтовно-дослідницька діяльність, в свою чергу, виявляється в умінні систематично оглядати та досліджувати навколишню дійсність.

Даний підхід підкреслює важливість взаємодії між психічними процесами та активною діяльністю в контексті соціальної адаптації. Успішна адаптація вимагає не лише розуміння соціальних ситуацій, але й ефективну взаємодію з ними через активну діяльність та використання психічних механізмів управління цією діяльністю [17, с. 216].

Ми вважаємо, що саме наявність таких механізмів не тільки забезпечує поведінку в середовищі, а й вимагає до себе пильної уваги щодо їх формування. Ми також вважаємо, що цілеспрямована робота з управління соціальною адаптацією потребує врахування відповідних психологічних факторів.

У цьому плані необхідно підкреслити значення своєї активності виходячи з орієнтовно-дослідницької діяльності у процесах адаптації. Стосовно соціальної адаптації орієнтовна діяльність спрямована на

обстеження соціальної ситуації з метою отримання інформації, необхідної для вирішення завдань, що стоять перед суб'єктом.

Орієнтовну діяльність ми розглядаємо як основу виникнення та розвитку складних функціональних систем. Ці функціональні системи спрямовані рішення які виникають перед індивідом життєво важливих завдань [17, с. 216].

Це означає, що керівництво соціальної адаптацією і, отже, формуванням особистісного простору, має бути побудовано на моделюванні системи ситуацій, за допомогою яких можуть бути створені адекватні моделі поведінки.

Цей процес має включати моменти обстеження умов завдання та використання минулого досвіду. Завдяки цьому в індивіда може формуватися образ ситуації та тих умов, які мають бути в ній виконані для досягнення поставленої мети. Надалі функція орієнтовної діяльності полягає в орієнтації та регуляції поведінки на основі сформованого образу [17, с. 216].

Сказане досить повно відбиває основну тенденцію соціальної адаптації – використання минулого досвіду в орієнтовній діяльності. Ця тенденція може бути виражена в дихотомії «минулий досвід – актуальний досвід», яка у формальному виразі може бути представлена такими співвідношеннями: а) минулий досвід – актуальний досвід; б) минулий досвід <актуальний досвід; в) попередній досвід = актуальний досвід.

Співвідношення «минулий досвід > актуальний досвід» забезпечує швидке усунення невідповідності між існуючим чином та способом наявної ситуації за рахунок внесення відповідних коректив. Однак, співвідношення «колишній досвід <актуальний досвід» вимагає значної пізнавальної активності. У разі функціональні вимоги перевищують функціональні можливості суб'єкта, що виявляється, зазвичай, у явищах інформаційного стресу.

Зі сказаного випливає, що процес соціальної адаптації характеризується ознаками, властивими стресу. У психології стрес розглядається як стан

психічної напруги, що виникає у людини в процесі діяльності в найскладніших, важких умовах, як у повсякденному житті, так і за особливих обставин.

Адаптаційний синдром представляє собою комплекс адаптаційних реакцій організму, які мають захисний характер та виникають у відповідь на значні та тривалі стресові впливи. Цей синдром проявляється рядом фізіологічних змін і може впливати на різні системи тіла.

Основними симптомами адаптаційного синдрому є збільшення кори надниркових залоз, зменшення розмірів виличкової залози, селезінки та лімфатичних вузлів, а також порушення обміну речовин із переважанням процесів розпаду. У розвитку адаптаційного синдрому виділяють три стадії. Стадія тривоги включає фази шоку та протишоку і триває від кількох годин до двох діб. Під час цієї стадії відбувається мобілізація захисних функцій організму. На стадії опірності стійкість організму до різних впливів підвищена. Дана стадія може призвести до стабілізації стану, або ж змінитися на наступну стадію. Стадія виснаження може виникнути, якщо стресові впливи продовжуються. Організм виснажує свої резерви, і це може призвести до погіршення стану або розвитку захворювань.

Адаптаційний синдром є концептуальною основою у вивченні взаємодії організму з стресовими ситуаціями та його можливості адаптуватися до них [7].

Можна провести певне порівняння між концепціями соціальної адаптації, адаптаційного синдрому і стресу, враховуючи, що ці терміни описують взаємодію організму або особистості з оточуючим середовищем. Важливо відзначити, що кожна з цих концепцій має свої особливості і використовується у різних контекстах.

Соціальна адаптація визначає процес адаптації особистості до соціальних умов і вимог. Вона охоплює різні аспекти, такі як міжособистісна взаємодія, розв'язання конфліктів та відповідність соціальним ролям і нормам.

Адаптаційний синдром включає в себе фізіологічні реакції на стресові впливи, які відбуваються на різних етапах, таких як тривога, опір і можливе виснаження. Це відображає реакції організму на стресові ситуації.

Стрес - це фізіологічна та психологічна відповідь на надмірний тиск. Стрес може виникати через негативні події, перешкоди або зміни в звичному оточенні. Він може бути короткочасним або тривалим.

Слід враховувати, що адаптаційний синдром, хоча має стадії, схожі на етапи стресу, не повинен розглядатися як прямий аналог. Ці концепції різняться в тому, що адаптаційний синдром зазвичай стосується фізіологічних реакцій організму, тоді як соціальна адаптація та стрес можуть включати психосоціальні аспекти.

Якщо розглядати поняття соціальної адаптації в плані системного підходу, то необхідно вказати на загальні явища середовищі (кліматичне, природне, архітектурне середовище), культуральні явища (знання, мова, вірування, мистецтво, традиції, моральність), соціальні явища (соціальний стан, статус, соціальні ролі), діяльні явища (стандарти праці, технологія та якість діяльності), особистісні (самовідношення, самопізнання, саморегуляція). Зазначені явища утворюють ієрархічну систему, основу якої утворюють загальні середовищні явища, а вершину – явища особистісні [10].

Таким чином, уточнення поняття особистісного простору дозволяє уточнити і сам механізм його формування як процес соціальної адаптації, сутність якого полягає в підпорядкуванні життєдіяльності основним принципом – принципом особистісного самовизначення. Це означає, що соціальна адаптація спрямована насамперед на стабілізацію особистісного самовідчуття і, отже, Я-концепції індивіда, що знаходить своє вираження у феномені самовідчуття у створеному особистісному просторі.

Зі сказаного випливає, що соціальна адаптація є адаптацією до всієї «тканини» навколишньої дійсності, в тому числі і ставлення до соціальної дійсності. Такою цілком відчутною тканиною є особистісний простір у відповідному культурному середовищі, в якому суб'єкт повинен здійснювати

свою діяльність, взаємодіяти з оточуючими людьми, спілкуватися з ними, задовольняючи потребу в спілкуванні.

Поняття "культура" включає в себе різноманітні аспекти, які визначають особливості та ідентичність певного суспільства. Культура включає в себе цінності, матеріальні продукти, що є характерними для даного суспільства. Це комплексне явище, що охоплює знання, вірування, мистецтво, мораль, закони, звичаї, здібності та звички, які людина засвоює як учасник суспільства. Культура виражається через мову, яка слугує засобом передачі цих культурних аспектів в особистий простір кожної людини [17, с. 97].

Розглядаючи питання про формування особистісного простору, ми зіткнулися з необхідністю створення дослідницької моделі, яка містила б елемент переходу від переживання актуального особистісного простору до нового особистісного простору, в якому досліджуваний повинен був підкоритися об'єктивній необхідності як імперативу власного існування. Вирішення поставленого завдання ми вбачали в залученні досліджуваних експериментальної групи – китайських студентів, які навчаються в українських вишах.

Ми вважали, що процес адаптації та, по суті, їх нової, вторинної соціалізації ставив їх перед моральним вибором – або повністю дотримуватися нових соціокультуральних умов і формувати для себе відповідний особистісний простір, або, ґрунтуючись на своєму минулому соціокультурному досвіді, пристосовувати своє самовідчуття у формі особистісного простору до нових соціокультурних реалій.

Природно було вважати існування деякого компромісного варіанта, що передбачає збереження вихідного особистісного простору з додаванням до нього деяких ознак з умов нового соціокультурального середовища.

Зі сказаного випливає, що процес соціальної адаптації, якщо слідувати запропонованій вище схемі про дихотомію минулого та актуального досвіду, найбільшою мірою залежить від близькості культур рідної та приймаючої

країни («минулий досвід = актуальний досвід»). Він здійснюється за сценарієм вираженого адаптаційного синдрому у разі значних відмінностей у культуральній сфері («минулий досвід < актуальний досвід»). Останнє ускладнюється за рахунок нового мовного середовища, і особливо яскраво виражено в тих випадках, коли мови рідної та приймаючої країни належать до різних груп мов.

В процесі соціальної адаптації китайських студентів вибір між минулим досвідом (соціальні стереотипи) і актуальним досвідом неминує постає перед ними. Це означає, що вони можуть зіткнутися з необхідністю зміни сформованих стереотипів, приймаючи нові звички, моделі спілкування і, в суті, частково відмовляючись від своєї попередньої особистості. З іншого боку, вони можуть вибрати пристосування свого оточення до власних стереотипів, зберігаючи тим самим свою унікальність.

Це також вказує на те, що досліджуваний особистісний простір опиняється в суперечці, де існуючі стереотипи конфліктують з новими, культурно зумовленими реаліями. Експериментальний підхід, згідно з яким особистісний простір виводиться на протистояння між тим, що вже відомо, і тим, що повинно бути сформовано за умов нових культурних умов, набуває особливого значення в цьому контексті.

У процесі соціальної адаптації виникає явище соціальних стереотипів, які визначають уявлення та упередження стосовно нового соціокультурного середовища. Соціальний стереотип – це стійке, категоричне та спрощене уявлення, що загально поширене в певному соціальному середовищі, і відображається у судженнях про певні явища, групи чи історичні особистості. У даному контексті термін "соціальний стереотип" вказує на уявлення про власний етнос (етнічні аутостереотипи) та країну, що приймає (етнічні гетеростереотипи).

Соціальні стереотипи, як своєрідні штампи у свідомості, формуються в соціальному оточенні і визначають спосіб опису, ціннісне ставлення та поведінку щодо різних соціальних груп та їх типових представників. Дані

стереотипи можуть впливати на сприйняття та взаємодію особи з новим оточенням під час процесу адаптації [17, с. 258].

Соціальні стереотипи впливають на сприйняття світу та виконання соціальних функцій, зокрема, на функції, пов'язані з освітньо-професійною діяльністю, яка є головною метою приїзду китайських студентів до України. Навчальна діяльність має свою загальну структуру, яка включає потребу, завдання, мотивацію, дії та операції.

Потреба в навчальній діяльності полягає в прагненні студентів засвоїти теоретичні знання з конкретної предметної галузі. Завданням навчальної діяльності є розв'язання студентами класу однорідних завдань, що призводить до опанування загального способу вирішення цих завдань.

У процесі інтеріоризації формується індивідуальна навчальна діяльність, що виявляється у вмінні самостійно орієнтуватися в освоюваному предметі. Навчальна діяльність сприяє розвитку прогнозуючого та дослідницького теоретичного мислення, що є важливою характеристикою особистості студента.

Дозвілля, або вільний час, є частиною позаробочого часу, виконуючи різні функції: відновлення витрачених сил, духовного та фізичного розвитку через творчу діяльність, самоосвіту, культурне споживання, фізичні заняття, спілкування та пасивний відпочинок.

Поведінка людини завжди суспільно обумовлена і набуває характеристик свідомої, колективної, цілеспрямованої, довільної та творчої діяльності, яка регулюється нормами моральності та права. Одиницями поведінки є вчинки [17, с. 240], у яких формуються й те водночас виражаються позиція особистості, її моральні переконання. Поведінка регулюється системою очікувань щодо норм виконання соціальних ролей [17, с. 248], що впорядковують систему відносин та взаємодій.

Зі сказаного випливає, що соціальна адаптація китайських студентів, будучи окремим випадком соціальної адаптації, підпорядковується її загальним закономірностям, які відтворюються в елементах її моделі, а саме

в адекватному сприйнятті навколишньої дійсності, системі відносин з іншими, результативному навчанні, якісному дозвіллі, спілкуванні та самообслуговуванні.

Якщо слідувати цим міркуванням, то формований особистісний простір, будучи наслідком адаптивних процесів, відповідних зазначеним соціумним орієнтирам, містить ті ознаки, які відтворюють саме особистісну поведінку індивіда.

1.2. Особистісний простір та особистість

Соціальні стереотипи впливають на сприйняття світу та виконання соціальних функцій, особливо в контексті освітньо-професійної діяльності, яка є головною метою приїзду китайських студентів до України. Структура навчальної діяльності включає такі етапи, як потреба, завдання, мотивація, дії та операції [9, 17].

Потреба в навчальній діяльності виражається у прагненні студентів засвоїти теоретичні знання в певній предметній галузі. Завданням навчальної діяльності є вирішення класу однорідних завдань, що сприяє опануванню загального способу вирішення цих завдань.

У процесі інтеріоризації формується індивідуальна навчальна діяльність, що виявляється у вмінні самостійно орієнтуватися в освоюваному предметі. Навчальна діяльність сприяє розвитку прогнозуючого та дослідницького теоретичного мислення, що є важливою характеристикою особистості студента.

Дозвілля, або вільний час, виконує різні функції, такі як відновлення витрачених сил, духовного та фізичного розвитку через творчу діяльність, самоосвіту, культурне споживання, фізичні заняття, спілкування та пасивний відпочинок [45, 46, 70].

У контексті нашого дослідження ми маємо всі підстави для судження про те, що в особистості китайських студентів мають відбутися і

відбуваються зміни, які є наслідком вирішення діалектичних протиріч, що виникають у відповідних ситуаціях їхньої життєдіяльності у новому соціокультуральному середовищі.

Особистість є соціальним явищем, і її соціальні аспекти проявляються у різноманітних формах соціальної поведінки. Ця поведінка може бути класифікована за різними підставами, такими як сфери буття, у яких вона виявляється. Основними сферами буття є матеріальне виробництво (праця), духовне виробництво (філософія, наука, культура, право, мораль, релігія), побут, дозвілля та сім'я.

У кожній з цих сфер формуються відповідні види соціальної поведінки, такі як виробнича, трудова, суспільно-політична, релігійна, культурна, побутова, дозвілля та сімейна поведінка. Різноманіття цих форм активності визначається специфікою кожної сфери життя.

Розуміння цих різних варіантів особистісної поведінки дозволяє нам вивчати та розуміти поняття особистісного простору, оскільки він залежить від соціальних зв'язків та взаємодій особистості у різних сферах її життя.

Тут слід відзначити, що саме специфіка видів поведінки, моделі яких задані в існуючих нормах поведінки, спілкування, діяльності тощо, і індивідуальне, особистісне виконання визначають розвиток особистості відповідно до цих норм.

В біогенетичному підході особистість розглядається переважно як індивід, обладнаний конкретними антропогенетичними властивостями. У цьому контексті, основною темою дослідження стають пристосувальні процеси організму до довкілля. Особистісний простір індивіда включає в себе аспекти, пов'язані з ідеєю пристосування до навколишнього середовища.

Соціогенетичний підхід, навпаки, фокусується на засвоєнні індивідом соціумних норм і налаштовує на те, щоб в особистісний простір індивіда увійшли соціумні обставини, які відображають ці норми. Тут особистісний простір формується в процесі взаємодії індивіда з соціокультурним

середовищем, відображаючи його відношення до соціумних норм у вчинках та поведінці.

Отже, в біогенетичному напрямку особистісний простір пов'язаний з пристосуванням організму до фізичних умов, тоді як у соціогенетичному підході він відображає взаємодію індивіда з соціокультурним середовищем і включає в себе аспекти соціальної адаптації та взаємодії зі суспільством [17, с. 270].

Слід зазначити, що теоретичні підходи до проблеми в особистості соціогенетичного спрямування найбільш повно відображають загальну ідею нашого дослідження, яке спрямоване на з'ясування особливостей адаптації осіб, що належать до іншого соціального та культурного середовища, до умов життя та навчально-професійної діяльності в країні навчання. Ця проблема полягає не лише у засвоєнні існуючих соціальних норм, заданих соціальних ролей, ціннісних орієнтацій, а й у їхній взаємодії. У персоногенетичному напрямі проблема особистості відображена у вивченні її активності, самосвідомості, самореалізації, пошуку сенсу життя та ін. [9, 17, 70]

У теоріях, що належать до біогенетичного, соціогенетичного та персоногенетичного напрямів, відображається ідея про два основні фактори розвитку особистості – середовища та спадковості.

Соціокультурне оточення визначає умови для розвитку особистості, враховуючи важливі аспекти діяльності та взаємодії. У цьому оточенні наявні норми, цінності, ролі, церемонії, знаряддя та знаки, які визначають і впливають на поведінку та сприйняття світу. Індивід взаємодіє з цими елементами, формуючи свій особистісний простір та відношення до соціокультурних явищ.

Спільна діяльність та комунікація є важливими чинниками у розвитку особистості, оскільки через них передається та засвоюється соціокультурний досвід. Залучення індивіда до культурного середовища допомагає сформувати йому розуміння та взаємодію з культурними аспектами, що

впливає на його відношення до самого себе, інших людей та навколишнього світу.

У рамках системно-діяльнісного підходу особистість вважається стійкою сукупністю психічних властивостей, що виникають внаслідок міжіндивідуальних зв'язків та виходять з соціально зумовленої потреби бути особистістю та реалізувати соціально значущу діяльність. З цієї перспективи, поняття особистісного простору повинно включати характеристики, пов'язані з явищами, що визначаються в цьому підході.

Ключовим фактором у розвитку особистості є діяльнісно-опосередкований тип взаємодій у ведучій діяльності, що керується системою мотивів, утворених у людини найбільш референтною групою. Додатково, якщо врахувати вплив референтної групи на розвиток особистості, то в особистісний простір вже включаються аспекти, пов'язані із зв'язками індивіда з даною групою.

При розгляді питання про формування особистісного простору наші міркування були такими. Процес входження індивіда в нове соціумне середовище, як правило, відбувається за адаптивною схемою. На фазі адаптації відбувається засвоєння діючих цінностей і оволодіння відповідними засобами і формами діяльності, і за допомогою цього індивід уподібнюється безпосередньому соціумному оточенню. На фазі індивідуалізації виникає протиріччя між необхідністю бути таким, як усі, і прагненням до максимальної персоналізації. На фазі інтеграції створюється суперечність між прагненням індивіда бути максимально представленим своїми особливостями і відмінностями у спільності та потребою спільності прийняти, схвалити і культивувати лише ті його особливості, які сприяють її розвитку та тим самим розвитку його як особистості. Якщо протиріччя не усунуто, настає дезінтеграція і, як наслідок, або ізоляція особистості, або її витіснення із спільності.

У зв'язку з тим, що ситуація адаптації, індивідуалізації, інтеграції при послідовному або паралельному входженні індивіда до різних груп

багаторазово відтворюється, відповідні особистісні новоутворення закріплюються, складається стійка структура особистості [17, с. 281, 283, 284].

Розглядаючи соціальну адаптацію в психології особистості, важливо відзначити, що цей процес має аспекти, схожі на самовиховання. У психологічній теорії самовиховання трактується як процес формування особистості людини відповідно до її поставлених цілей. В даному контексті вирішення діалектичного протиріччя між "минулим досвідом" і "актуальним досвідом" служить основою для обрання цілей самовиховання, що визначаються особою при порівнянні її поточного досвіду з минулим.

Зазначається, що самовиховання проявляється у вчинках прийняття намірів як вираженні свідомості та цілеспрямованості поведінки. Його стимулюють вплив однолітків, референтної групи та спільна діяльність, що відбувається кожною особою відповідно до її індивідуальних особливостей та уподобань.

Самооцінка відіграє важливу роль у самовихованні. Мотивацію для нього надає невдоволення самим собою, спричинене усвідомленням власних недоліків та несумісності з власними ідеалами. Зріле самовиховання активізується усвідомленням свого місця в соціальних та міжособистісних відносинах через адекватний аналіз власних особливостей, здібностей та можливостей, а також реалістичну самооцінку власних здібностей та можливостей [15, 35, 56].

Соціальна адаптація тісно пов'язана з самосвідомістю, і конкретно - з самооцінкою, яка представляє собою складову самосвідомості. Самооцінка є важливим елементом, в якому відображається цінність та значимість, яку індивід призначає своїй особистості загалом, а також окремим аспектам своєї діяльності та поведінки. Цей аспект виступає як стійка структура, компонент Я-концепції та процесу самооцінювання [17, с. 307].

Самооцінка, що є центральним компонентом Я-концепції та центральним особистісним утворенням, базується на системі цінностей, яку

приймає людина. У процесі соціальної адаптації можливі ситуації конфлікту цінностей між етносом індивіда та етносом країни, що може вплинути на самооцінку особистості.

Самооцінка виконує регулюючу та захисну функції, впливаючи на поведінку, діяльність та розвиток особистості, а також на її взаємини з оточуючими. Вона відображає ступінь задоволеності або незадоволеності собою, рівень самоповаги та визначає рівень амбіцій особистості.

Захисна функція самооцінки сприяє відносній стабільності та автономності особистості, проте може також викликати спотворення актуального досвіду, що потенційно негативно впливає на процес розвитку особистості.

Важливо відзначити, що самооцінка виникає з урахування оцінок навколишніх, аналізу результатів власної діяльності і відображення співвідношення між реальним та ідеальним ставленням до себе. Цей аспект має суттєве значення для розгляду питання соціальної адаптації в умовах значного відмінності між минулим досвідом (соціальні установки, що формувалися в звичному оточенні рідної країни) та актуальним досвідом (вплив соціальних установок та стереотипів, які сформувалися).

Збереження сформованої, звичної самооцінки стає для людини важливою потребою. Це пов'язано з рядом важливих явищ самооцінки, таких як афект неадекватності [17, с. 317].

Самопочуття представляє собою комплекс суб'єктивних відчуттів, які відображають рівень фізіологічного та психологічного комфорту в поточному стані людини. Воно може бути узагальнене (наприклад, хороше, погане, бадьоре) або включати в себе конкретні відчуття та переживання, пов'язані з різними аспектами фізіології та психіки, такими як дискомфорт у різних частинах тіла чи ускладнення виконання певних дій.

Самоствердження - це прагнення особистості до високої оцінки та самооцінки, що виражається в її поведінці. Задоволення цієї потреби може досягатися різними шляхами, включаючи досягнення реальних успіхів або

створення враження про досягнення, коли особа старається виглядати так, як вона хоче бути сприйнята, навіть якщо це не відповідає дійсності. Спосіб самоствердження залежить від особистих домагань, можливостей та здібностей [17, с. 234].

Самоорганізація є характеристикою системи, що може виникати раптово. Цей процес виявляється в самоузгодженості взаємодії підсистем, що може призводити до формування впорядкованих структур або навіть нової системи.

Самодетермінація визначається як вроджена схильність до залучення в поведінку, яка викликає інтерес, хоча це не означає генетичної зумовленості психологічних особливостей людини. Це можна розглядати як вихідну точку для процесу розвитку, напрям якого залежить від особливостей взаємодії дитини з навколишнім світом [17, с. 293].

Поняття самодетермінації тісно пов'язане з волею та саморегуляцією, останню теоретично розглядають як здатність людини вибирати на основі інформації, отриманої з середовища, та внутрішніх процесів. Внутрішня мотивація є ключовою у самодетермінації і виявляється в спонуканні людини до активності, яка цікавить її, без зовнішнього підкріплення.

Розрізняють три типи локусу каузальності, що відображають орієнтацію людини при визначенні її мотивації. Внутрішній локус каузальності вказує на те, що людина орієнтується на власний автономний вибір. Зовнішній локус каузальності передбачає орієнтацію на зовнішні вимоги чи очікувану нагороду. Безособовий локус вказує на те, що людина спрямовується на неможливість досягнення бажаного результату будь-яким зазначеним шляхом.

Залежно від переважаючого типу локусу каузальності виділяють три типи мотиваційних субсистем, які визначаються як типи переважаючої особистісної мотивації.

Викладеного достатньо для того, щоб сформулювати загальний висновок щодо впливу соціальної адаптації на особистість шляхом

формування особистісного простору. Основна умова здійснення діяльності та розвитку її особистості утворює соціокультурне середовище, в якому існують суспільні норми, цінності, ролі, церемонії, зброї, системи знаків, які зазвичай беруть участь у формуванні особистісного простору. У процесі соціальної адаптації індивід проходить фази адаптації, індивідуалізації, інтеграції.

Так, процес соціальної адаптації взаємодіє з різними психологічними явищами, що включають самоствердження та формування адекватної самооцінки з огляду на засвоєння конкретної системи цінностей. Самоствердження відображає прагнення особистості до високої оцінки та самооцінки своєї ідентичності.

Регулятором активності в даному контексті може бути внутрішній, зовнішній або безособовий локус каузальності. Ці різні типи локусу каузальності вказують на те, на що людина орієнтується при визначенні своїх мотивацій та дій. Це може бути внутрішнє особистісне переконання, зовнішні вимоги чи нагороди, або усвідомлення неможливості досягнення певного результату [46].

Все це разом конструює особистісний простір індивіда, визначаючи його відношення до себе, оточуючого середовища та усвідомлення власної цінності в соціальному контексті.

1.3. Особистісний простір у контексті процесу соціалізації

Соціалізацію в психологічній літературі розглядають як комплексний процес, що передбачає засвоєння індивідом соціального досвіду та системи соціальних зв'язків і відносин [1, 14, 44]. У ході цього процесу особа набуває переконань і схвалюваних суспільством форм поведінки, які необхідні для успішного життя в суспільстві.

Соціалізація включає в себе усі аспекти засвоєння індивідом соціокультурного середовища, включаючи норми, цінності, традиції та соціальні ролі. Цей багатогранний процес формує особистісні якості та

адаптацію до соціального оточення. Соціалізація визначає, як особа сприймає світ, взаємодіє з іншими та вирішує життєві завдання в контексті суспільства [17, с. 96].

Соціалізація – це процес, спрямований на навчання людей успішно взаємодіяти та спільно жити в суспільстві. Цей процес включає активну участь особистості у вивченні культури взаємовідносин, формуванні соціальних норм, ролей і функцій, а також здобутті знань та навичок, необхідних для успішної адаптації в суспільстві. Соціалізація охоплює весь життєвий шлях і включає взаємодію з різними соціальними агентами, такими як сім'я, освіта, групи та інституції, сприяючи формуванню і розвитку соціальної компетентності особистості [2, 53, 58].

Соціалізація включає в себе усвідомлення особою соціальної дійсності і здобуття навичок для ефективної індивідуальної та групової взаємодії. У контексті поняття соціалізації важливо розглядати якості, які індивід розвиває в ході цього процесу, а також аналізувати психологічні механізми, за допомогою яких досягаються очікувані зміни [1, 14].

У контексті нашого дослідження як джерела соціалізації індивіда виступають: а) передача культури через соціальні інститути (передусім, через систему освіти, навчання та виховання); б) взаємний вплив людей у процесі спілкування та спільної діяльності; в) процеси саморегуляції, що співвідносяться з поступовою заміною зовнішнього контролю індивідуальної поведінки на внутрішній самоконтроль. На цьому етапі соціалізації індивід активно засвоює соціальні норми. Система саморегуляції формується та розвивається і в процесі інтеріоризації соціальних установок і цінностей [17, с. 308].

Процес соціалізації можна описати як поступове розширення сфери спілкування та діяльності індивіда, що відбувається паралельно з набуттям соціального досвіду. Цей процес також включає розвиток саморегуляції, формування самосвідомості та прийняття активної життєвої позиції.

Значущу роль у соціалізації відіграє розширення контактів індивіда з іншими людьми, особливо у випадках спільної діяльності. Ці контакти сприяють правильному сприйняттю та оцінці себе та інших. В процесі соціалізації людина збагачується громадським досвідом і стає більш індивідуалізованою, розвиває здатність бути не лише об'єктом, а й суб'єктом соціальних впливів [2].

Культура розглядається як специфічний спосіб організації та розвитку людської життєдіяльності, представлений у продуктах матеріальної та духовної праці, у системі соціальних норм і установ, у духовних цінностях, у сукупності відносин людей до природи, між собою та до самих себе [17, с. 97].

Поняття культури включає в себе вказівки на характерні форми життєдіяльності, що виникають в різних епохах, в межах конкретних суспільно-економічних утворень, етнічних або національних спільнот (наприклад, антична культура, культура майя). Культура також визначає особливості поведінки, свідомості та діяльності людей у конкретних сферах суспільного життя, таких як культура праці, культура побуту, художня культура та політична культура. Культура може вражати і на спосіб життя окремої особи (особиста культура), соціальної групи (наприклад, культура класу) або всього суспільства загалом [17, с. 97].

Культура представляє собою унікальну характеристику суспільства, яка відображає досягнутий рівень історичного розвитку та відношення людей до природи та один до одного. Вона виражає специфічну єдність людини з природою і суспільством, а також відображає розвиток творчих здібностей та сил особистості.

Матеріальна культура охоплює всі аспекти матеріальної діяльності та її результати, такі як інструменти праці, житло, предмети побуту, одяг, транспортні засоби і засоби зв'язку тощо. Духовна культура, у свою чергу, охоплює сферу свідомості та духовного розвитку, включаючи пізнання,

моральні цінності, виховання і освіти, яка включає в себе право, філософію, етику, естетику, науку, мистецтво, літературу, міфологію і релігію [17, с. 97].

Переконання – це уявлення, знання та ідеї, що визначають мотивацію поведінки особистості та формують її ставлення до різних аспектів дійсності. Вони є ключовими компонентами світогляду особистості. Існування переконань пов'язане із визнанням їхньої істинності та потребою втілювати їх у життя. Переконання можуть бути моральними, науковими, релігійними тощо. Вони формуються на основі особистого досвіду людини та виникають у результаті її взаємодії з оточуючим соціальним середовищем.

Соціальні норми – це конвенційні правила, які прийняті у певній групі чи спільноті і визначають дозволені чи заборонені види поведінки, діяльності чи дій. Термін "соціальні" вказує на відмінність цих норм від інших, таких як медичні, психодіагностичні, спортивні і т.д. Наприклад, із 10 старозавітних заповідей принаймні 7 є негативними. Соціальні норми можуть різнитися за ступенем явності, конкретності, універсальності, суворості тощо [17, с. 246].

Соціальні норми становлять важливу та значну частину будь-якої культури та субкультури; у свою чергу, у соціальних нормах виражається та чи інша соціальна роль; Соціальні норми визначають критерій для виділення різних типів девіантної поведінки [17].

Соціальні норми – це стандарти поведінки та діяльності, які історично склалися або були встановлені в суспільстві. Дотримання цих норм вважається необхідною умовою для включення індивіда чи групи в певне соціальне ціле. Соціальні норми визначають взаємини між людьми.

Дані норми грають важливу роль у формуванні і підтримці соціальної взаємодії. Вони дозволяють людині оцінювати власні та чужі дії, а також ситуації і партнерів у спілкуванні. Соціальні норми допомагають особі порівнювати оцінювані явища з еталонами, відбирати та відсівати інформацію, формувати, спрямовувати і регулювати свою діяльність та спілкування. Вони представлені в свідомості особи як зразки, масштаби,

заходи та критерії, за допомогою яких відбувається порівняння власної та чужої поведінки [2].

Формування соціальних норм робить особу відповідальною за обрані варіанти та форми поведінки. Функціонування соціальних норм непрямо пов'язане із соціальним контролем за поведінкою індивідів. Будь-яка група, що існує тривалий час, виробляє свою систему специфічних соціальних норм. Групові норми представляють собою прийняті чи очікувані від членів групи форми поведінки. Ознакою сформованості певних групових норм є однозначне реагування членів групи на поведінку її учасників. У більш абстрактному сенсі групові норми - це те, що, на думку членів групи, повинно бути зроблено чи зроблено у певній ситуації. Групові норми виражають систему вимог, яка сформувалася в групі, та визначають дії її учасників. Вони фіксують основні моменти, що регулюють діяльність та спілкування, взаємні права та обов'язки, зразки поведінки та межі їх можливих варіацій, а також визначають зміст та допустимі межі санкцій, які застосовуються до осіб, чия поведінка відхиляється від прийнятих норм [2].

Форми прояву групових норм вкрай різноманітні і охоплюють широкий діапазон можливих типів поведінки: від зовнішніх ритуалів до морального та естетичного вибору.

Для розуміння взаємовідносин індивіда з групою необхідно визначити, які групові норми він приймає та відкидає і чому. Сукупність соціальних норм, що утворюють основу різних сумісних дій будь-якої групи чи колективу, може розглядатися як основа морально-психологічного клімату цієї спільності [17, с. 246].

Інтеріоризація - психологічне поняття, що означає формування стабільних структурно-функціональних одиниць свідомості через засвоєння зовнішніх дій з предметами та оволодіння зовнішніми знаковими засобами (наприклад, формування внутрішньої мови із зовнішньої мови). Іноді розширено трактується у сенсі будь-якого засвоєння інформації, знань, ролей, ціннісних переваг тощо [17, с. 222].

Запропонована гіпотеза дослідження стверджує, що соціальна адаптація іноземних студентів залежить від дії психологічних механізмів саморегуляції, сформованих у їхньому соціокультурному середовищі. Дані механізми забезпечують управління власною поведінкою в умовах іншого соціального, культурного та мовного середовища. Отже, формування особистісного простору у них піддається змінам під впливом зовнішніх обставин, де важливу роль відіграють системи термінальних та інструментальних цінностей.

Висновки до першого розділу

1. Особистісний простір індивіда відбиває особливості соціумного простору, під впливом якого здійснюються процеси соціальної адаптації. Соціальна адаптація здійснюється з допомогою засвоєння і цінностей суспільства, найближчого соціального оточення. Вона проявляється у взаємодії та спілкуванні людини з оточуючими людьми, а також у її діяльності. Велике значення для соціальної адаптації мають процеси освіти та виховання, а також процеси трудової та професійної підготовки.

2. Соціальна адаптація є інтегративним показником можливостей людини виконувати певні біосоціальні функції. Сюди належить: а) адекватне сприйняття навколишньої дійсності та власного організму; б) адекватна система відносин та спілкування з оточуючими; в) здатність людини працювати, навчатися та вчитися, організовувати своє дозвілля та відпочинок; г) здатність до самообслуговування; д) здатність змінювати свою поведінку відповідно до рольових очікувань оточуючих людей

3. Соціальна адаптація охоплює такі явища, як: а) загальні середовищні явища (кліматичне, природне, архітектурне середовище); б) культуральні явища (знання, мову, вірування, мистецтво, традиції, моральність); в) соціальні явища (соціальний стан, статус, соціальні ролі); г) діяльні явища (стандарти праці, технологія та якість діяльності); д) особистісні

(самовідношення, самопізнання, саморегуляція). Зазначені явища утворюють ієрархічну систему, основу якої утворюють загальні середовищні явища, а вершину – явища особистісні.

4. Процес соціальної адаптації пов'язані з такими психологічними явищами, як самоствердження, формування адекватної самооцінки з урахуванням засвоєнні певної системи цінностей. Самоствердження передбачає прагнення людини до високої оцінки та самооцінки своєї особистості. Регулятором активності може бути внутрішній, зовнішній або безособовий локус каузальності.

5. Соціальна адаптація є і передумовою, і наслідком соціалізації - процесу засвоєння індивідом соціального досвіду, системи соціальних зв'язків та відносин. У процесі соціалізації людина набуває переконань, суспільно схвалюваних форм поведінки, необхідних їй для нормального життя в суспільстві.

6. Як джерела соціалізації індивіда виступають: а) передача культури через соціальні інститути (насамперед, через систему освіти, навчання та виховання); б) взаємний вплив людей у процесі спілкування та спільної діяльності; в) процеси саморегуляції, що співвідносяться з поступовою заміною зовнішнього контролю індивідуальної поведінки на внутрішній самоконтроль. На цьому етапі соціалізації індивід активно засвоює соціальні норми. Система саморегуляції формується та розвивається і в процесі інтеріоризації соціальних установок і цінностей.

7. Соціальна адаптація досліджуваних експериментальної групи імовірно визначається дією психологічних механізмів саморегуляції, сформованих у їхньому соціокультуральному середовищі, які забезпечують управління власною поведінкою в ситуаціях іншого соціального, культурального, мовного середовища. Отже, формування особистісного простору у них відбувається за рахунок використання механізмів соціальної адаптації, саморегуляції, співвідноснтх із системою ціннісних орієнтацій, що склалася під час первинної соціалізації.

РОЗДІЛ II. МОДЕЛЮВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО ПРОСТОРУ В ЕМПІРИЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

2.1. Методологічні категорії, принципи та методи дослідження

Організація дослідження базувалася на категоріях, які необхідні пояснення досліджуваного явища. До цих категорій належать категорії: а) причинності (причинно-наслідкова залежність, відображення структури причини у структурі слідства, інформаційна природа причинності, реципрокні зв'язки слідства та причини, умови дії причини); б) причини та наслідки (каузальні відносини – об'єктивні, системні, багатофакторні, динамічні, соціальні, інформаційні); в) сутності (внутрішній стійкий зміст явища) та явища (зовнішні динамічні форми прояву сутності); г) змісту (єдність складових елементів об'єкта) та форми (внутрішня організація змісту).

Ми вважали, що категорія причинності дозволить виявити ті обставини життєдіяльності, які у своїй сукупності впливають на формування особистісного простору. Такими обставинами ми вважали фактори, що викликають переживання досліджуваними своїх особистісних особливостей, почуття власної відмінності від нового соціокультурального середовища, соціальну невпевненість. Такі переживання пов'язані в першу чергу з контекстом нового соціокультурального середовища та новими умовами навчально-професійної діяльності, яка в певних випадках не відповідає стереотипам, що склалися.

Ми також вважали, що особливості організації провідної діяльності досліджуваних студентів, які пов'язані з особливостями соціального буття та сімейного спілкування, як і спілкування взагалі, можуть провокувати різні ситуації, які негативно позначаються на самопочутті досліджуваних студентів. Ці особливості у свою чергу можуть бути і, як правило, бувають

причиною виникнення якостей, які є основою замінних форм поведінки та знижують результативність соціальної адаптації.

З погляду категорії сутності соціальна адаптація досліджуваних студентів як предмет вивчення має у собі щось, що не піддається прямому спостереженню. Ми маємо на увазі психологічну сутність переживання своєї нетотожності новому середовищу і тих думок, які виникають у людини у зв'язку з її наміром позбутися тих чи інших негативних переживань.

Основними методологічними засадами при організації нашого дослідження були класичні засади української (радянської) психології – принципи детермінізму, єдності свідомості та діяльності. Відповідно до першого принципу здійснення соціальної адаптації має певні зовнішні причини, які полягають в об'єктивних обставинах життєдіяльності. Отже, показники соціальної адаптації досліджуваних студентів є опосередкованими показниками якості умов їх життєдіяльності та діяльності.

Відповідно до другого принципу, переживання досліджуваними студентами того, як відбуваються їхні взаємини з оточуючими в процесі їх перебування у незвичній для них соціокультуральній середовищі та навчально-професійній діяльності, породжує «внутрішні обставини» (С.Л.Рубінштейн), які покликані відновлювати порушену рівновагу між зовнішнім (соціальним) і внутрішнім (психічним, суб'єктивним) середовищем, а також забезпечувати відповідний рівень самоповаги.

Аналіз літературних джерел [10, 54, 63] дав можливість вивчити питання, пов'язані з визначенням природи та функцій соціальної адаптації, а також тих явищ у структурі соціальної адаптації, які є похідними від співвідношення явищ соціального (об'єктивне) та психічного порядку (суб'єктивне). При аналізі літературних джерел враховувалося їх відповідність загальному напрямку дослідження, їх значимість визначення місця явища соціальної адаптації цілісної системі регуляції поведінки й діяльності. Аналіз літературних джерел дозволив визначити теоретичну основу формулювання гіпотези дослідження.

Шляхом спостереження здійснювалася загальна оцінка поведінки та самопочуття китайських студентів у процесі спілкування, організації побуту та дозвілля у новому для них соціокультуральному середовищі. Основна увага приділялася тим параметрам, які визначають прагнення китайських студентів до адаптивної поведінки у різних ситуаціях поведінки, спілкування та діяльності.

Метод тестування застосовувався виявлення кількісних показників, які стосуються проявів соціальної адаптації (методика діагностики соціально-психологічної адаптації К.Роджерса і Р. Даймонда), і навіть проявам ціннісних орієнтацій (методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича).

Метод бесіди використовувався щоб одержати відомостей про особливості індивідуальних переживань учнів у ті чи інші особистісно значущі моменти уроків. У розмові з'ясовувалося, які мети ставить собі той чи інший учень, як і собі ідеальні умови навчання у шкільництві, спілкування з однолітками. З'ясовувалося також, які почуття та емоції викликають у нього у процесі шкільного навчання, а також те, як він сам особисто реагує на дані ситуації.

2.2. Критерії особистісного простору

Вихідним пунктом у наших міркуваннях про особистісний простір досліджуваних експериментальної групи до умов їхньої життєдіяльності в сучасному українському соціумі є визначення поняття «соціальна адаптація», яке містить основні ознаки, що вказують на видові відмінності цього явища [10, 54, 63]. Родовим поняттям до поняття «соціальна адаптація» є поняття «адаптація», родовим поняттям якого служить поняття «пристосування». Це може бути подане у вигляді схеми

Установка – Адаптація – Соціальна адаптація

Пристосування людини як особистості до існування у суспільстві означає відповідність її поведінки та дій вимогам та стандартам цього суспільства, при цьому враховуючи власні потреби, мотиви та інтереси. Потреби розглядаються як стани, в яких людина відчуває необхідність у чомусь, і ці потреби виступають основою для регулювання її поведінки та напрямку розвитку особистості [17, с. 208]. Стан організму та залежність від умов вказують на об'єкти, отримання яких може служити засобом відновлення порушеної рівноваги у процесі взаємодії суб'єкта з навколишнім середовищем або бути засобом саморозвитку.

Мотиви розглядаються як спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб [17, с. 211]; б) усвідомлювана причина вибору; в) цінності, ідеали, інтереси.

Інтереси сприймаються як потребностне ставлення людини до світу, що виявляється у інтелектуальних емоціях, подоланні труднощів у процесі засвоєння знань [17, с. 295].

Адаптація відбувається шляхом засвоєння уявлень про норми та цінності даного суспільства, що включає як широке розуміння, так і аспекти найближчого соціального оточення, такого як суспільна група, трудовий колектив чи сім'я.

Норми розглядаються як загальновизнані соціумом правила поведінки чи дії [17]. Сукупність норм поведінки – правила, які приписують тип поведінки відповідно до змістом цієї ролі.

Цінності розглядаються як суспільний ідеал (об'єктивні ідеї або стандарти, прийняті в суспільстві як важливі та прагнення до яких визнаються загальними), твори матеріальної і духовної культури (об'єкти або явища, які визнаються як цінні і заслуговують на увагу та захоплення, будь то в матеріальній сфері (наприклад, мистецтво, архітектура) чи духовній (наприклад, література, філософія), соціальні цінності (ідеї або принципи, які визнаються важливими для суспільства в його цілому, такі як свобода, рівність, справедливість тощо), частини психологічної структури особистості

(цінності можуть входити в психологічну структуру особистості, впливаючи на її уявлення про саму себе та світ навколо).

Група розглядається як спільність людей, пов'язаних системою відносин та здатних виконувати узгоджені дії [17, с. 261]. Включена до системи взаємовідносин - ґрунтується на усвідомленні членами групи своєї приналежності до групи та необхідності вести себе відповідно до її норм [17. с. 264].

Соціальна адаптація виявляється через взаємодію та активну участь людини в спілкуванні з оточуючими та в здійсненні різних видів діяльності. Ключовими факторами успішної соціальної адаптації є загальна освіта, виховання, а також трудова та професійна підготовка.

Освіта розглядається як систематична організація формування знань, умінь і навичок. Психологічно це ґрунтується на механізмах засвоєння навчального матеріалу та створенні оптимальних умов для навчання за активної взаємодії вчителя та учнів.

Виховання розглядається як управлінський вплив на свідомість та поведінку з метою формування принципів, понять і установок, необхідних для соціального функціонування.

Уточнюючи поняття соціальної адаптації, вище ми зазначили, що її основний механізм полягає в саморегуляції та особистісному самовизначенні на основі засвоєння (корекції) системи ціннісних орієнтацій, властивої новому соціумному середовищу. Саморегуляція здійснюється у просторі «зовнішня регуляція – внутрішнє регулювання» на основі локусу казуальності.

Саморегуляція може бути розглянута як частина самоорганізації. Самоорганізація представляє собою властивість системи, яка виникає раптово. Ця властивість виявляється у взаємодії підсистем, що призводить до утворення впорядкованих структур або навіть нової системи. Зміна структури системи відбувається під час процесу, який називається біфуркацією, який відбувається в районі точок нестійкості. Цей процес визначається параметрами порядку, які

контролюють поведінку динамічних підсистем системи, формуючи нову єдину структуру поведінки. Параметри порядку, в свою чергу, формуються самими підсистемами, створюючи круговий причинно-наслідковий зв'язок.

Загальна схема процесу еволюції як процес самоорганізації (соціалізацію розглядають як різновид еволюційного процесу) становлять так: 1) відносно стабільний стан втрачає стійкість; 2) біфуркація, обумовлена новим елементом у системі або впливом на параметр, що управляє, запускає динамічний процес, який призводить до подальшої самоорганізації системи; 3) після завершення процесу самоорганізації еволюціонуюча система перетворюється на новий відносно стійкий стан.

Дж. Роттер визначає локус контролю, як спосіб, за яким люди пояснюють причини та відповідальність за свої та інших дії. Його теорія розглядає дві полярні стратегії атрибуції:

1. Інтернальний локус контролю. Особа приписує причини своїх успіхів чи невдач власним зусиллям, здібностями та бажанням. Вона вважає, що має внутрішні ресурси для впливу на події та результати.
2. Екстернальний локус контролю. Особа приписує причини подій зовнішнім факторам, таким як обставини, випадковості чи вплив зовнішніх сил. Вона вважає, що результати її дій значною мірою залежать від зовнішніх умов, а не від її особистих зусиль чи характеристик.

Дж. Роттер підкреслює, що ці дві стратегії можуть значно відрізнятися між різними особами, визначаючи їхній підхід до пояснення подій та власної ролі в них [17].

На підставі викладеного основними критеріями було обрано показники інтернальності та ступінь зближення ціннісних орієнтацій досліджуваних експериментальної та контрольної груп.

Вибираючи ці критерії для оцінки особливостей соціальної адаптації у досліджуваних експериментальної групи до умов життя та діяльності в українському соціумі, ми виходили з уявлення про саморегуляцію як

основний показник адаптованості. Оскільки саморегуляція ґрунтується на засвоєних способах поведінки відповідно до вимог конкретної ситуації, вважалося, що мірою засвоєності цих способів є показник інтернальності, а суб'єктивним змістом – ступінь відповідності ціннісних орієнтацій досліджуваних студентів експериментальної та контрольної груп.

2.3. Методи, організація та процедура емпіричного дослідження

У дослідженні використовувалася методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокича, заснована на прямому ранжируванні списку цінностей.

Система ціннісних орієнтації визначає змістовний бік спрямованості особистості та становить основу її відносин до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої, основу світогляду та ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції та «філософії життя».

М. Рокіч розрізняє два класи цінностей: а) термінальні – переконання в тому, що кінцева мета індивідуального існування варте того, щоб до неї прагнути; б) інструментальні – переконання у цьому, що образ дій чи властивість особистості є кращим у будь-якій ситуації. Цей поділ відповідає традиційному поділу на цінності-цілі та цінності-засоби.

Досліджуваним експериментальної та контрольної груп було пред'явлено два списки цінностей (по 18 у кожному). У списках досліджувані надавали кожній цінності ранговий номер. Спочатку пред'являвся набір термінальних, а потім набір інструментальних цінностей.

Матеріали дослідження включені в обґрунтування та практичну реалізацію експерименту у Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К.Д.Ушинського. Група досліджуваних були китайські студенти 1 – 4 курсів факультетів психології, іноземних мов, математичної, початкових класів у кількості 50 осіб.

Більшість із обстежених студентів живуть в одному районі і часто спілкуються між собою поза інститутом. Практично всі студенти з повних та

благополучних сімей. Батьки приділяють дітям достатньо уваги та беруть участь у їх вихованні.

На сьогоднішній день частка іноземних студентів в університеті невелика, проте цей контингент вимагає до себе особливої уваги насамперед тому, що студент, потрапляючи в нові для нього умови життя, зазнає великих труднощів, що сковують його діяльність.

Іноземному студенту необхідно звикнути до нових кліматичних та побутових умов, до заміни соціального оточення, до нової освітньої системи, до нової мови спілкування, до міжнародного характеру навчальних груп та багато іншого.

Ефективність навчання студента-іноземця залежить від того, наскільки успішно він адаптується до нового середовища.

Ми розуміємо, що студенти приїхали з різних країн, що вони є представниками різних соціумів із абсолютно різними культурами, системами норм та цінностей. Крім того, вони, як і всі люди, мають індивідуальні особливості, які можуть проявитися в процесі адаптації.

Досліджувані експериментальної групи (китайські студенти) вважають, що Одеса – досить спокійне місто, де рідко відбуваються насильницькі дії щодо китайських студентів. Проте вони говорять про почуття небезпеки і про те, що вони відчувають стрес, перебуваючи на вулиці, на ринку, на вокзалі, в аеропорту.

Наші спостереження дозволяють виділити основні особливості адаптації китайських студентів в університеті:

1. Адаптація китайських студентів визначається цілим комплексом факторів соціального, психологічного, фізіологічного характеру.

2. Основні проблеми не закінчуються у перші півроку, а протікають досить тривалий час. Крім того, не у всіх студентів цей процес відбувається однаково, а залежить від індивідуальних особливостей кожного.

3. З'ясувалося також, що різких відмінностей в особливостях адаптації у різних національних груп немає, але китайські студенти мають менше

труднощів у навчанні, у спілкуванні з українськими одногрупниками та швидше звикають до життя у гуртожитку на відміну від студентів із Монголії. Також китайські студенти легше переносять сувору зиму, зате з великими труднощами звикають до особливостей української кухні.

4. Незважаючи на деякі побутові проблеми, які існують у студентському гуртожитку, сам факт проживання там позитивно впливає на адаптацію студентів до університетської дійсності (можливість спілкування з великою кількістю студентів, обмін досвідом життя та навчання, цікаве дозвілля).

Перед проведенням роботи з використанням методик Рокіча, Роджерса та Даймонда ми зустрічалися з китайськими студентами, які проживають у гуртожитку, та пояснювали їм зміст інструкції з кожної методики. Обстеження проводилося у спеціальній аудиторії університету, де випробувані розташовувалися окремо за кожним столом. Зібрані бланки відповідей піддавалися обробці відповідно до існуючих для них ключів. На підставі отриманих індивідуальних та групових даних складалися зведені таблиці та гістограми.

2.4. Моделювання особистісного простору в ЕГ

На підставі даних, отриманих за допомогою методики Роджерса і Даймонда, про соціально-психологічну адаптацію групи обстежених китайських студентів можна дати їй таку характеристику.

За інтегральним показником «адаптація» група характеризується як така, що має підвищені адаптивні здібності. Це означає, що в цій групі більшою мірою присутні респонденти з високими та нормальними адаптивними здібностями. Також більшість респондентів цієї групи мають високий інтегральний показник «прийняття інших», «самоприйняття», «емоційний комфорт», «домінування», «інтернальність».

Ефективність психічної адаптації прямо взаємодіє з організацією мікросоціальної взаємодії. Основою для адаптації є аналіз факторів конкретного середовища чи оточення. Оцінка особистісних якостей оточуючих часто визначає успішність адаптації, де позитивне сприйняття зазвичай пов'язане з ефективним пристосуванням, а негативне – з порушеннями у цьому процесі. Здавалося б, можна зробити висновок, що ця група виявляє велику стійкість та є досить об'єднаною.

При порівнянні отриманих результатів у нашому дослідженні та статистичних норм виявлено показники, що перевищують норму:

- адаптивність – 137,7 та 119,0;
- прийняття себе – 47,3 та 37,0;
- внутрішній контроль – 51,8 та 45,5.

При отриманих результатах є й показники, які мають значення нижче за норму:

- дезадаптивність – 85,5 та 119,0;
- неприйняття себе – 14,2 та 24,5;
- неприйняття інших – 16,4 та 24,5;
- емоційний дискомфорт – 17,2 та 24,5;
- зовнішній контроль – 20,8 та 36,0). (Див. Додаток А, Додаток Б).

При інтерпретації даних потрібно було враховувати і вік респондентів. У порівнянні з дитиною юнак вже здатний більш об'єктивно оцінювати свій досвід і розглядати можливості, що відкриваються перед ним. Він поступово усвідомлює точки зору інших людей і починає реалістичніше судити про мотиви їх дій.

Термін "ескапізм" відноситься до прагнення уникнути реальності і знайти втечу у світ ілюзій, мрій або фантазій. Це може статися як у формі фізичного відходу від суспільства, наприклад, відвідуючи віддалені місцевості, так і у формі відмови від прийнятих у суспільстві цінностей та реалій, приділяючи перевагу власним мріям і ідеям.

Ескапізм може бути спробою знайти психологічний відпочинок від стресу, кризових ситуацій або труднощів. Однак, відмова від реальності може також вести до втрати зв'язку з реальністю та соціальною ізоляцією. У деяких випадках ескапізм може бути способом впоратися з емоційними труднощами чи втратами.

Цей термін широко використовується в психології та літературі для опису різних форм втечі від реальності.

Особливості соціальної адаптованості китайських студентів показано на рис. 2.1.

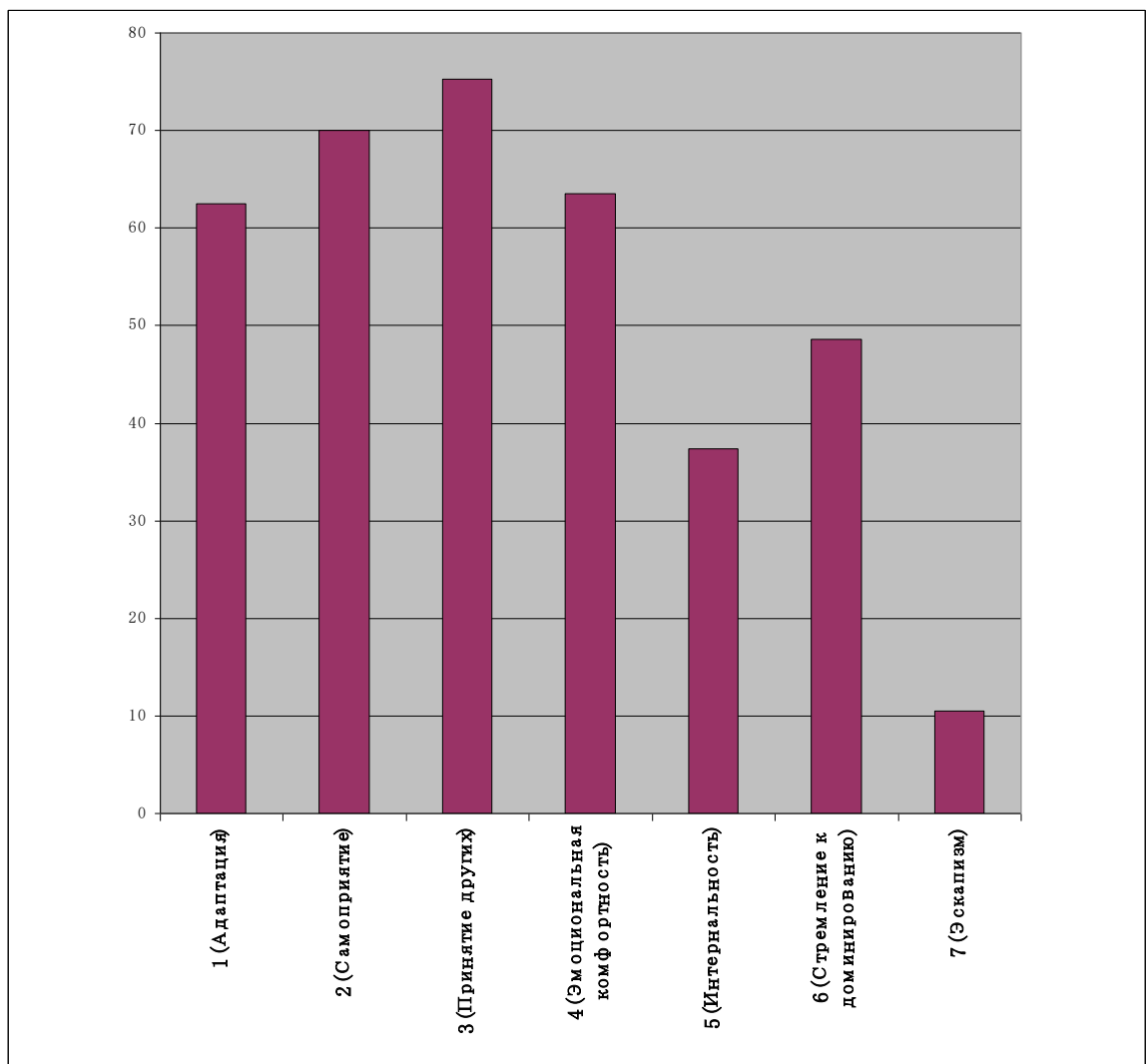

Рис. 2.1. Показники соціальної адаптованості китайських студентів, які навчаються у вузах Одеси

На гістограмі видно, найбільше значення має показник «прийняття інших» (75.3). Цей показник можна інтерпретувати не тільки як позитивне ставлення до інших людей, але і як їхня схильність, готовність до засвоєння певних групових цінностей, що детермінує соціально прийнятні форми поведінки.

На другому місці за величиною перебуває показник «самоприйняття» (70.0), в якому відбито загальне позитивне ставлення до себе.

При розгляді самоприйняття як елемента соціальної адаптації ми виходимо з того, що воно (самоприйняття) є одним із виявів емоційного ставлення людини до себе як до явища дійсності. Реальність має строго причинно-обумовлену природу. Розглядаючи себе як частину соціальної дійсності, китайські студенти оптимістично оцінюють свою присутність у ній. Крім цього ця оцінка є виразом стабільної потребностно-мотиваційної значущості своєї присутності у середовищі соціальної дійсності.

Зіставлення параметрів «прийняття інших» та «самоприйняття» дає змогу помітити деяку перевагу першого показника над другим. Це свідчить про те, що у свідомості китайських студентів ці відношення утворюють ієрархічну систему, в якій «іншим» відводиться провідна роль (роль зразка), а собі роль веденого (роль послідовника). Такі міркування дають можливість вважати, що у китайських студентів присутня установка на спостереження за соціальною реальністю і засвоєння необхідних форм поведінки, які забезпечують соціальну адаптацію.

Дещо менше значення, ніж у перших двох, значення показника «емоційна комфортність» (63.5). Цей показник дає можливість судити про досить високу оцінку самопочуття китайських студентів в іншому соціокультуральному середовищі, хоча різницю між максимально можливим значенням цього показника (100) та отриманим, фактичним (63.5), що становить 36.5, можна розглядати як перспективний резерв, який міг би бути реалізований за умови, як ми вважаємо, цілеспрямованої роботи із соціальної адаптації.

У цілому нині показник «емоційна комфортність» може бути загальною характеристикою ефективності механізмів регуляції, що використовуються під час здійснення діяльності, поведінки, задоволення актуальних потреб. Цей показник виражає оцінне ставлення китайських студентів до ситуацій життєдіяльності та своїх проявів у них. Цей показник є, на нашу думку, результатом узагальнення ситуативно визначуваних емоцій.

Ще меншою проти попередніх показників є величина показника «адаптація» (62.5). У ньому висловлено загальну самооцінку китайських студентів переживання своєї адаптованості до умов проживання у новому . Перспектива підвищення адаптованості відображена у величині, отриманій з різниці максимальної (100) та отриманої оцінки (62.5). Ми вважаємо, що величина 37.5 є досить промовистим свідченням на користь ідеї про спеціальну цілеспрямовану програмну адаптаційну роботу з китайськими студентами, починаючи з перших днів їх перебування в Одесі.

Якщо охарактеризовані показники (прийняття інших, самоприйняття, емоційна комфортність, адаптація) можна розглядати як ті елементи соціальної адаптації, які здійснюються досить успішно, інші показники – «прагнення домінування» (48.6), «інтернальність» (37.4), «ескапізм» (10.5) вказують на проблемні моменти у цьому процесі.

Значна відмінність величини показника «прагнення домінування» (48.6) від попередніх, величина яких становила 75.3, 70.0, 63.5, 62.5, вказує, як ми вважаємо, на те, що в ситуаціях, до яких китайські студенти повинні адаптуватися, вони відмовляються від домінувальної поведінки саме такою мірою, яка необхідна для здійснення веденої поведінки.

А.Б. Добрович розглядає домінантність у спілкуванні як характеристику особистості, яка виявляється у вияві автономності та відданості власним інтересам. Домінантний співрозмовник, згідно з його поглядами, виявляє незалежність в спілкуванні та керується особистими мотиваціями. Коли він звертається до інших, він може не враховувати доцільність свого звернення. З іншого боку, коли до нього звертаються, його

реакція залежить від його власного усудження суб'єктивної доцільності висловлювань щодо поставленого питання.

У процесі спілкування домінантний співрозмовник виступає як ініціатор розмови і часто перебиває свого співрозмовника, водночас відмовляючи йому в праві на подібну поведінку. Він впливає на поведінку співрозмовника, змушуючи його замовкати, не реагувати на висловлювання, або навіть вимагаючи повертатися до одного й того ж погляду та змінювати формулювання думок. Це може перешкоджати співрозмовнику адекватно висловлювати свої думки і викликати відчуття психологічного дискомфорту.

Домінантний співрозмовник прагне передати іншому свою точку зору, перевіряючи правильність її розуміння та прийняття. У випадку, коли він помічає неправоту, він сам відчуває дискомфорт, так як це може підірвати його домінантне становище. З метою збереження своєї домінантності він може змінювати тему, переривати розмову, виявляючи таким чином свою перевагу.

Хоча домінантність, як риса особистості, може бути корисною в різних ситуаціях, вона може викликати психологічний дискомфорт та перешкоджати вільному обміну думками та ідеями.

Абсолютно інші характеристики притаманні недомінантному співрозмовнику. Якщо домінантний співрозмовник твердо дотримується встановлених правил і умов спілкування, то недомінантний співрозмовник може відчувати певну нерівність у комунікативному процесі. Він вже з початку припускається позиції підпорядкованого, маючи сумніви у доцільності свого звернення до потенційного співрозмовника. Він може боятися завдати труднощів або відволікти його від поточних справ. У розмові недомінантний співрозмовник намагається взяти на себе роль ініціатора та лідера, але його легко можуть збентежити чи перешкодити висловити свою думку повністю. Він уникає протистояння, оскільки не має визначеної стратегії поведінки.

У випадку рівноправного спілкування недомінантність може частково компенсуватися. В цьому випадку важливо виявляти рішучість та наполегливість. Проте, якщо недомінантний співрозмовник досягає переваги, він може намагатися відновити порушену рівновагу на користь іншого учасника. Недомінантний співрозмовник потребує підтримки та заохочення, щоб виявити ініціативу у спілкуванні. Це може сприяти активнішій участі з його боку.

Зі сказаного випливає, що за показником «прагнення домінування», який у нашому випадку має низьке значення, китайські студенти, виявляючи недомінантність, потребують підтримки.

Привертає увагу числове вираження показника «інтернальність» (37.4). За такого значення цього показника слід очікувати від китайських студентів прояву екстернальності, а саме зовнішнього керівництва поведінкою, діяльністю, спілкуванням. Явище інтернальності стає неможливим через відсутність зовнішньої екстернальності. Це означає, що відсутність зовнішнього керівництва, яке служить вихідною точкою для внутрішньої інтеріоризації, ускладнює формування необхідних внутрішніх регуляторів поведінки. Інтернальність базується на утворених стабільних структурно-функціональних одиницях свідомості, які виникають через вивчення зовнішніх дій з предметами та освоєння зовнішніх знаків, і розвивається в процесі спілкування в рамках спільних видів діяльності.

Наразі ми можемо вважати, що інтернальність є умовою здійснення саморегуляції. Саме цей факт говорить про найбільш суттєвий момент соціальної адаптації, а саме про спеціальне формування моделей поведінки у тих ситуаціях соціальної дійсності, які відсутні в індивідуальному досвіді кожного іноземного студента.

Найважливішим моментом отриманих емпіричних результатах є числове вираження показника «ескапізм» (10.5). Явище ескапізму свідчить про відсутність прагнення спілкування, завдяки якому бажання спілкуватися з не-китайцями придушується чи відсутня зовсім.

Дані, подані у таблиці 2.1, дають уявлення про індивідуальні особливості соціальної адаптованості китайських студентів, які навчаються у вузах Одеси.

Таблиця 2.1

Індивідуальні особливості соціальної адаптованості досліджуваних ЕГ (в %)

Дослід-жуваний	Адапта-ція	Само-прий-няття	Прий-няття інших	Емоцій-на комфорт-ність	Інтер-наль-ність	Стрем-ління до доміну-вання	Ескапізм
1	57	63	63	62	30	52	12
2	66	63	63	66	32	52	12
3	74	73	90	77	56	62	4
4	69	92	83	64	43	43	8
5	62	77	81	55	32	52	13
6	55	68	67	53	9	67	9
7	70	69	90	87	47	18	9
8	64	81	81	63	37	52	8
9	78	86	90	82	53	52	6
10	56	63	70	59	29	28	11
11	68	77	83	74	43	52	9
12	54	70	68	51	31	21	14
13	67	76	78	81	45	51	10
14	53	69	61	38	28	54	15
15	58	61	75	65	49	49	9
16	73	77	84	71	47	55	8
17	64	68	85	83	34	57	7
18	53	48	65	56	34	40	13
19	50	57	62	44	43	62	13
20	50	62	67	38	25	53	19
М	62.5	70.0	75.3	63.5	37.4	48.6	10.5

Проведення бесіди з досліджуваними експериментальної групи (студентами-китайцями) дало змогу отримати такі феноменологічні дані щодо змісту соціальної адаптації.

Студенти з Китаю можуть відчувати дезорієнтацію, викликану вступом в інокультурне середовище, особливо після приїзду. Їхня перша зустріч з новою культурою може спричинити культурний шок, викликаючи початковий стан соціальної ізоляції, тривоги та депресії. Це негативне

соціально-психологічне тло може бути внаслідок незнання мови, незрозуміння соціокультурних норм та очікувань, які ставляться приймаючою спільнотою.

Дані аспекти формують соціальні проблеми для іноземних студентів, які можуть відчувати труднощі в адаптації. Наприклад, невпевненість у вживанні мови може призвести до ускладнень у спілкуванні та взаємодії з оточуючими. Незнання соціокультурних норм може спричинити непорозуміння та відчуття відокремлення. Стан тривоги та депресії може виникнути через відчуття соціальної ізоляції та невпевненість у власних можливостях у новому середовищі.

Соціальні труднощі, які переживають іноземні студенти, можуть вимагати підтримки та спеціалізованих програм для полегшення їхньої адаптації та покращення психосоціального благополуччя.

Однією з основних проблем є мовний бар'єр.

Незнання мови позначається як у процесі навчання, і на повсякденному спілкуванні. Більшість студентів рівень мовної компетентності недостатній для нормальної навчальної діяльності: їм важко працювати з навчальною літературою, сприймати лекційний матеріал, відповідати в усній формі.

Проблема поганого володіння мовою потребує запровадження обов'язкового тестування, необхідно покращити систему довузівської підготовки іноземних студентів. Та мова, якій навчають у вузі, орієнтована переважно на сприйняття та засвоєння професійних знань. Мова звичайна вивчається студентами переважно самостійно, що викликає певні труднощі у контактах із місцевим населенням.

Важливим елементом, який сприяє швидшій адаптації, є взаємодія китайців з представниками своєї національності. Це включає в себе допомогу в освоєнні мови, ознайомлення з навколишнім середовищем та початкове перебування поруч. Почти чверть опитаних студентів відмічають активну роль співвітчизників у розв'язанні їхніх проблем.

Для сприяння адаптації та полегшення входження в нове середовище рекомендується проведення систематичної та цілеспрямованої роботи над

перерахованими вище психологічними труднощами. Адаптацію студента-іноземця до нового соціокультурного середовища підтримують дві групи факторів: ті, що залежать від студента, і ті, що залежать від викладача. З боку студента важливою є достатній рівень базової підготовки, індивідуальна здатність до навчання та особливості національного менталітету. Викладач, у свою чергу, повинен мати компетентність у предметі, володіти мовою спілкування та мати визначені особисті якості.

Нерозуміння та конфлікти з викладачами є болючими аспектами для студентів-іноземців. Часом виникають ситуації, коли викладачі не можуть правильно сприймати студента через мовний бар'єр, і це може створити враження, що студент не добре вивчає предмет. Деякі студенти також можуть відчувати труднощі під час лекцій, оскільки викладачі швидко диктують матеріал, інколи не залишаючи часу для записів.

Проте більшість викладачів виявляють підтримку та намагаються допомогти студентам-іноземцям у вирішенні їхніх проблем. Вони надають детальні пояснення англійською мовою, дозволяють складати заліки англійською та забезпечують психологічну підтримку. Це допомагає студентам легше і ефективніше адаптуватися до навчального середовища та подолати труднощі, пов'язані з мовними чи культурними відмінностями.

На думку студентів-іноземців, найідеальнішим «прискорювачем» адаптації є створення атмосфери «доброго дому», де кожен студент знайшов би своє місце. Важливим є склад груп підготовчого факультету. В основному кожна група складається з 8-10 осіб, завдяки чому викладач може кожному студенту приділити достатньо уваги.

Питання формування груп за національною ознакою викликає суперечливі погляди. Відзначається, що найкраще, коли група є міжнародною. Студенти самі вказують, що це дуже сприяє процесу вивчення української мови. На відміну від цього, мовні та фінансово-економічні проблеми адаптації китайських студентів поза стінами університету можна

вирішити лише за допомогою ретельної підготовки до зустрічі з українською реальністю.

Однією зі стратегій розв'язання адаптаційних проблем є обрання певного стилю поведінки. Студенти, які планують залишитися в Україні після закінчення навчання, активно впроваджуються в українську культурну систему, зокрема, створюючи розгалужену мережу соціальних зв'язків. Цей стиль поведінки характеризується екстравертністю та відкритістю.

Важливо відзначити, що китайські студенти загалом мають позитивне уявлення про українців, визначаючи їхні позитивні якості, такі як патріотизм, працьовитість, добра освіта, доброзичливість, розум, гостинність та товариськість.

Отримані за допомогою методики Роджерса-Даймонда дані дозволяють досить диференційовано представити загальну картину адаптаційного процесу у китайських студентів. Особливістю цього процесу є наявність двох ознак, що вказують на змістовні та формальні (механізми) ознаки. Найбільш інформативними є показники, у яких відбито формальні ознаки, саме інтернальність (саморегуляція) і ескапізм (уникнення спілкування).

2.5. Порівняльний аналіз термінальних та інструментальних цінностей в експериментальній та контрольній групах

Цінність – це поняття, яке використовується у філософії та соціології для позначення об'єктів, явищ, їх властивостей, а також абстрактних ідей, які втілюють у собі уявлення про форми існування цінності: 1) цінність як суспільний ідеал, вироблений суспільною свідомістю, як абстрактне уявлення про атрибути належного в різних сферах суспільного життя; 2) цінність як твір матеріальної та духовної культури чи людських вчинків, конкретних втілень суспільних ідеалів; 3) цінність як соціальні цінності, що входять до психологічної структури особистості і є одним із джерел мотивації [38].

Ціннісні орієнтації визначають позитивну чи негативну важливість, яку людина надає об'єктам чи явищам соціальної дійсності. Важливо відзначити, що ця система відображає ідеологію та культуру конкретного суспільства, до якого належить індивід. Ціннісні орієнтації є внутрішнім вираженням ставлення людини до різних аспектів дійсності, і вони відображають те соціальне оточення, в якому вона функціонує [38].

У принципі, людина поділяє тією чи іншою мірою ціннісні орієнтації групи чи груп, яких вона належить. Групові ціннісні орієнтації складаються у процесі спільної, значимої діяльності та визначають ставлення учасників групи до різних соціальних об'єктів і явищ [17, с. 267].

Продовжуючи вивчення процесу соціалізації і, отже, особистісного простору, у досліджуваних експериментальної групи (китайських студентів), ми звернулися до розгляду питання, чи існує різниця між ціннісними орієнтаціями місцевих (контрольна група) і китайських студентів. У цьому плані ми вважали, що процес соціальної адаптації пов'язаний тією чи іншою мірою зі зближенням ціннісних орієнтацій обох груп студентів.

У методиці Рокича виділяються дві основні категорії цінностей: термінальні та інструментальні. Термінальні цінності базуються на переконанні, що кінцева мета існування індивіда є цінною та варта прагнення. Це внутрішні переконання про те, що певні стани, досягнення або стосунки є основою щасливого та задоволеного життя. Наприклад, термінальною цінністю може бути "щастя", "любов", "гармонія", "добробут" і т. д. Інструментальні цінності ґрунтуються на переконанні, що певний спосіб дій чи властивість особистості є важливим у будь-якій ситуації. Ці цінності визначають, які засоби чи якості вважаються засобами досягнення термінальних цінностей. Наприклад, інструментальною цінністю може бути "цілеспрямованість", "трудова ефективність", "творчість" і т. д.

Розділення цінностей на термінальні та інструментальні допомагає краще розуміти внутрішні мотивації та способи дії людини в процесі досягнення своїх життєвих цілей.

Результати дослідження термінальних цінностей у місцевих студентів представлені на рис. 2.2.

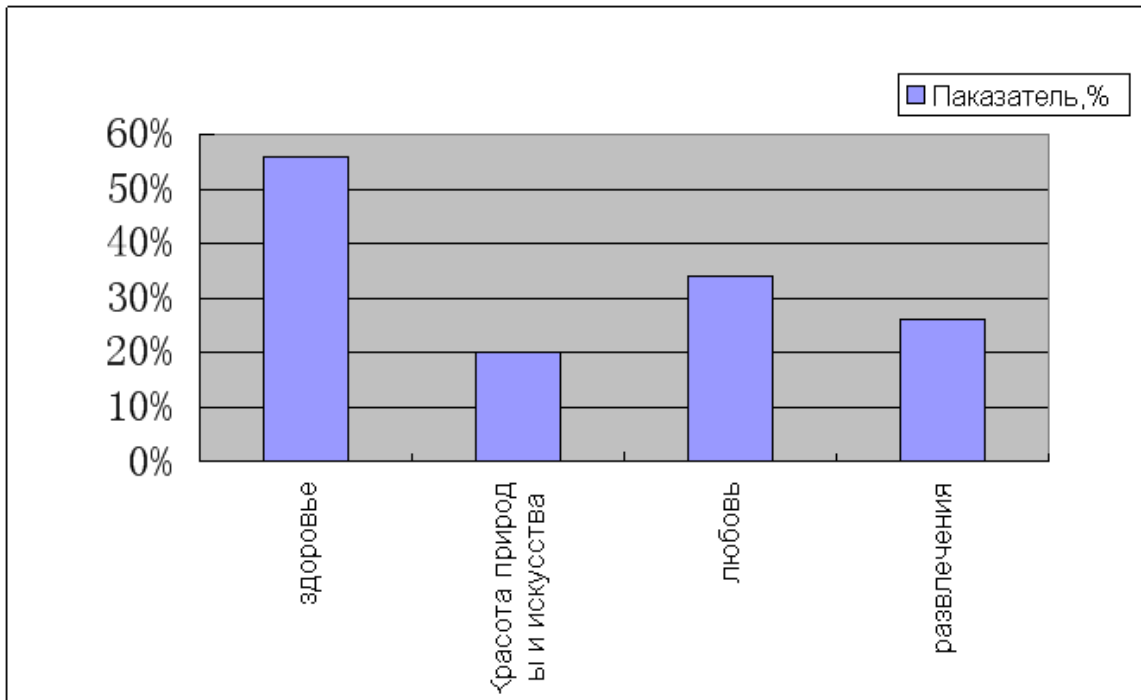

Рис. 2.2. Показники значимості термінальних цінностей у контрольній групі (місцеві студенти)

На першому місці у місцевих студентів виявилися такі термінальні цінності, як: 1) фізичне та психічне здоров'я (56%); 2) любов як духовна та фізична близькість з коханою людиною (34%); 3) матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів) (14%).

Зазначені цінності співвідносяться з фізіологічними (органічними) потребами, потребами у приналежності та любові, матеріальними потребами. Результати показують відсутність вказівки на потреби поваги (шанування), пізнавальні потреби, естетичні потреби, потреби в самоактуалізації утворюють вершину в піраміді потреб А. Маслоу.

У китайських студентів ранжування термінальних цінностей показало наступне: 1) активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя) (56%); 2) життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що

досягаються життєвим досвідом) (20%); 3) пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток) (16%) (див. рис. 2.3).

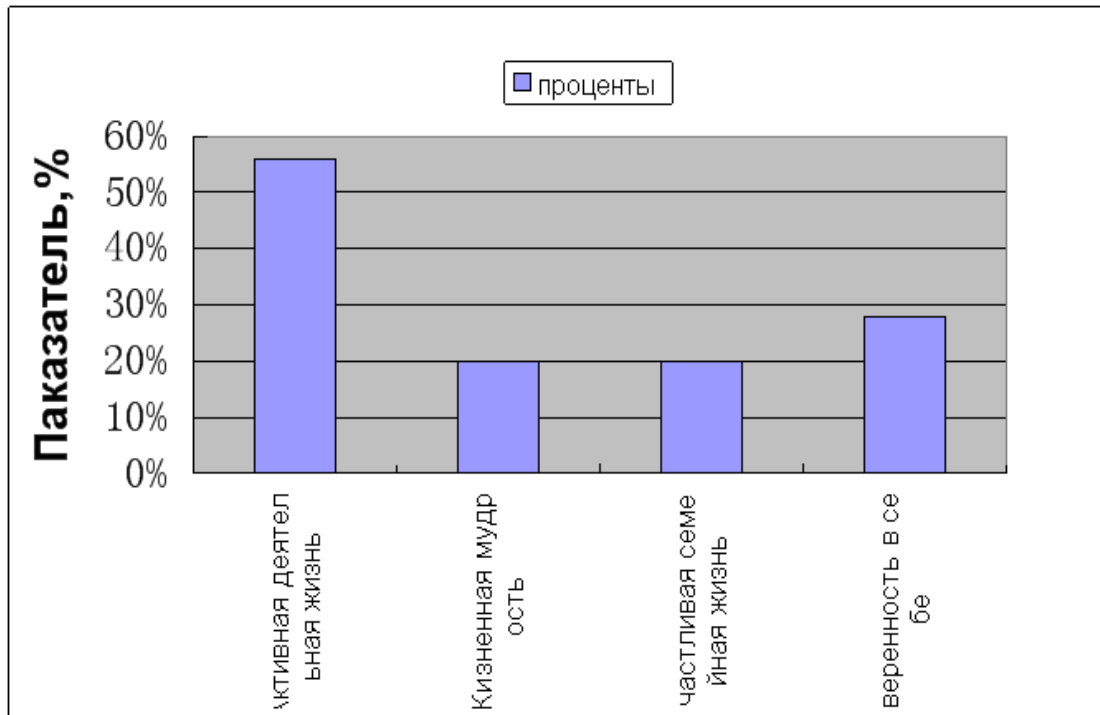

Рис. 2.3. Показники значимості термінальних цінностей в експериментальній групі (китайські студенти)

Інструментальні цінності базуються на переконанні, що певний спосіб дій або властивість особистості є оптимальним у будь-якій ситуації. Ці цінності вказують на ті засоби, які людина вважає ефективними та важливими для вирішення практичних або пізнавальних завдань. Інструментальні цінності можна розглядати як фундаментальну систему, що використовується для досягнення конкретних результатів у різних сферах життя. Дані цінності визначають стратегії дії та стиль життя, спрямовані на реалізацію термінальних цінностей, що є остаточними метою та життєвими ідеалами, до яких особа прагне.

Найбільш представленими інструментальними цінностями у місцевих студентів виявилися: 1) непримиренність до недоліків у собі та інших (40%); 2) вихованість (хороші манери) (30%); 3) високі запити (високі вимоги до

життя та високі домагання) (26%) (див. рис. 2.4).

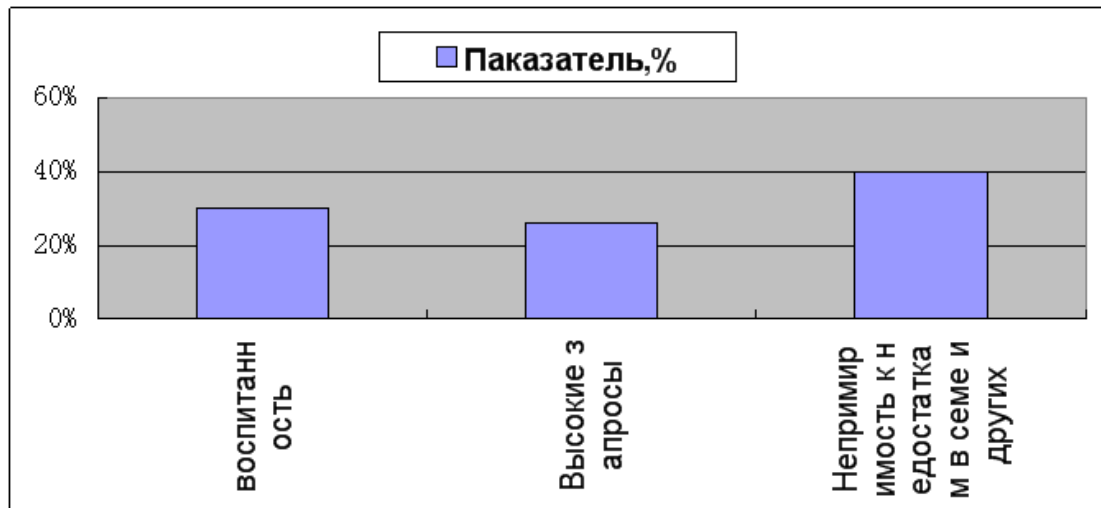

Рис. 2.4. Показники значущості інструментальних цінностей у місцевих студентів (КГ)

Виходячи зі сформульованого вище положення про термінальну цінність як основу функціональної системи, можна відзначити найбільш загальну модальність вибору засобів при досягненні мети місцевими студентами.

Неприйняття недоліків у себе та інших може призвести до того, що людина з такою установкою у будь-якій ситуації спочатку намагається впливати на інших, шукаючи способи адаптації їхньої поведінки до своїх вимог. Це свідчить про те, що для такої людини вирішення будь-якого завдання передбачає високий ступінь досконалості у всіх учасників процесу. Існує морально-психологічна переконка, що людина повинна бути ідеальною ("Людина - це висока ідея").

Проте, зіштовхуючись з реальністю, така особа намагається вирішити ситуацію, намагаючись підпорядкувати інших своїм власним стандартам. Іншими словами, у місцевих студентів спостерігається індивідуалістична тенденція у взаємодії "суб'єкт-суб'єкт", де вони прагнуть не лише до зміни себе, але й до впливу на інших.

Ще однією інструментальною цінністю є вихованість (хороші манери), яка, в певному розумінні, підтверджує важливість міжособистісних відносин у розв'язанні проблем. Це вказує на те, що для місцевих студентів головне значення при розв'язанні будь-яких проблем надається міжособистісним взаємодіям та людському фактору.

Привертає увагу той факт, що високі запити (високі вимоги до життя та високі домагання) як мотиваційну основу життєдіяльності місцеві студенти поставили на третє місце після непримиренності до недоліків у собі та інших, вихованості (хороші манери).

Таке розташування відданих інструментальних цінностей дає підстави для судження про те, що для обстежених місцевих студентів типовою є установка на дію при вирішенні завдань, пов'язаних з отриманням результату.

Іншими були результати у китайських студентів (див. рис. 2.5). Їх кращими виявилися такі інструментальні цінності: 1) чуйність (дбайливість) (40%); 2) вихованість (хороші манери) (22%); 3) ефективність у справах (16%).

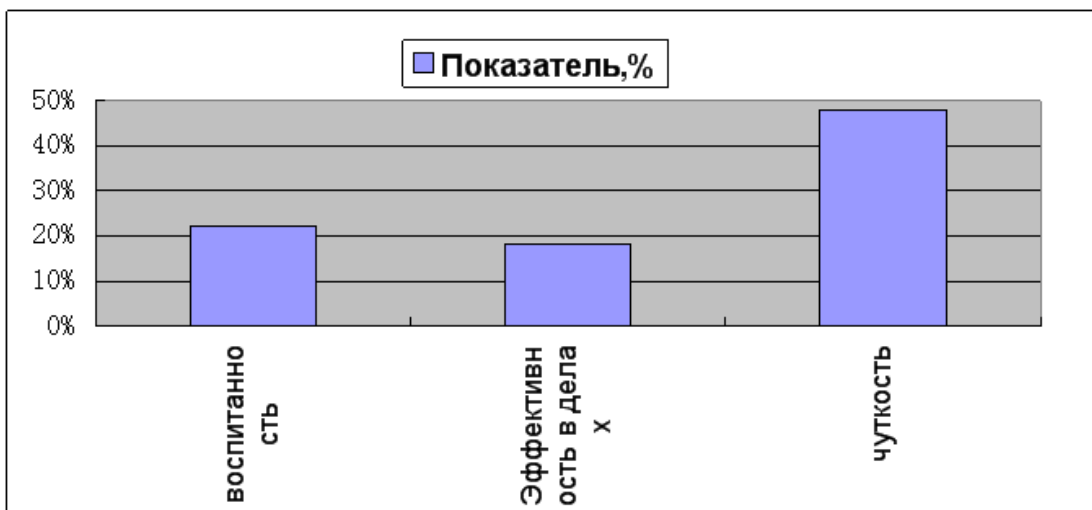

Рис. 2.5. Показники значущості інструментальних цінностей у китайських студентів

Розглянемо вказані інструментальні цінності докладніше. Чуйність (дбайливість) ґрунтується на такому явищі, як емпатія. Емпатію розглядають як позараціональне пізнання людиною внутрішнього світу інших людей. Вона передбачає емоційну чуйність людини на переживання іншого та здійснюється у формі співчуття, співпереживання, співчуття на підставі механізму децентрації.

Вихованість (хороші манери) як інструментальна цінність виявилася на другому місці. Зауважимо, що ця інструментальна цінність є і у місцевих студентів. Наявність цієї цінності у відданих інструментальних цінностях місцевих (КГ) і китайських студентів (ЕГ) може розглядатися як загальна ознака, що їх поєднує. Це означає, що соціальна адаптація і, отже, формування особистісного простору у китайських студентів має починатися з вивчення того, що вважається добрими манерами у новому соціокультуральному середовищі.

Якщо розмірковувати у загально теоретичному плані про формування особистісного простору, то на перший план висувається ідея його сполученості з установкою на забезпечення особистої безпеки, яка може бути реалізована за умови гомогенності індивіда із середовищем.

На думку китайських студентів (цю інструментальну цінність поставлено на третє місце), ефективність у справах є засобом досягнення успіху. Ця цінність передбачає наявність розвинених навичок у діяльності.

Узагальнюючи виклад даних емпіричного дослідження, відзначимо таке.

Термінальні цінності місцевих студентів (КГ) – фізичне та психічне здоров'я, любов як духовна та фізична близькість до коханої людини, матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів). Інструментальні цінності – непримиренність до недоліків у собі та інших, вихованість (хороші манери), високі запити (високі вимоги до життя та високі домагання).

Термінальні цінності китайських студентів (ЕГ) – активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя), життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом), пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток). Інструментальні цінності – чуйність (дбайливість), вихованість (хороші манери), ефективність у справах.

Отримані результати можна розглядати через призму теоретичних положень про ціннісні орієнтації. Ціннісні орієнтації – важливий компонент світогляду особистості або групової ідеології, що виражає (що представляє) переваги та прагнення особистості або групи щодо тих чи інших узагальнених людських цінностей (добробут, здоров'я, комфорт, пізнання, громадянські свободи, творчість, праця тощо) .

У соціології часто розглядають ціннісні орієнтації як соціальні цінності, які вбудовуються в особистість під час її соціалізації. Ці орієнтації виступають ключовим фактором, який визначає мотивацію та поведінку людини. Формування ціннісних орієнтацій часто розглядається як основна мета та сутність виховання.

Соціалізація визначається як процес усвоєння соціального досвіду, системи соціальних зв'язків та відносин. Цей процес включає в себе прийняття переконань і вивчення моделей поведінки.

У соціалізації людина бере активну участь у освоєнні культури людських відносин, формуванні соціальних норм, ролей та функцій, а також набутті знань, умінь та навичок для їх ефективної реалізації.

Джерелами соціалізації є передача культури через сімейний та інші соціальні інститути, взаємний вплив людей у процесі спілкування та спільної діяльності, первинний досвід, пов'язаний із раннім дитинством, а також процеси саморегуляції, пов'язані із заміною зовнішнього контролю на внутрішній самоконтроль індивідуальної поведінки.

Для нашого дослідження важливим є положення про те, що система саморегуляції формується та розвивається в процесі інтеріоризації соціальних установок та цінностей.

Важливу роль у соціалізації відіграє розвиток та розширення контактів людини з іншими та умови суспільно важливої спільної діяльності. Через ці контакти людина навчається правильно сприймати та оцінювати саму себе та оточуючих.

У процесі соціалізації людина збагачується громадським досвідом і стає індивідуалізованою, розвиває здатність бути як об'єктом, так і суб'єктом соціальних впливів, змінюючи мотиваційну сферу інших осіб.

Соціальна ідентичність є одним із аспектів соціальної ідентифікації, який полягає в тому, що з часом, коли внутрішні відносини в групі стають більш стабільними, ідентифікація членів групи стає менш індивідуалізованою, і особисті характеристики стають менш важливими, ніж загальні характеристики групи.

Соціальна ідентичність впорядковує соціальний світ групи і визначає особу як члена певних груп. Це може включати визначення себе як члена однієї групи та відокремлення від інших. Крім того, деякі психологічні явища, пов'язані з соціальною ідентичністю, можуть бути розглянуті в рамках таких аспектів:

- зростання привабливості групи для її члена, яке виражається в позитивних почуттях щодо належності до групи;
- деперсоналізація - визнання себе як невід'ємної частини групи («Ми») і менш індивідуальність («Я»);
- сприйняття залежності від групи - віра в те, що благополуччя особи і групи пов'язані, а також почуття обов'язку зберігати позитивні відносини з членами групи;
- відчуття міжгрупової конкуренції - розгляд інших груп як конкурентів для власної групи [32].

Для розуміння соціальної ідентифікації китайських студентів важливе поняття - аутоідентифікація, яке означає самовизначення та ідентифікацію себе з іншими чи групою. Поняття використовується також у синонімічному вигляді як "групова ідентифікація" чи "соціальна ідентифікація". У контексті етнографії та етнопсихології використовується термін "етнічна аутоідентифікація" для позначення самовизначення особистості відносно своєї етнічної групи.

Психологи розрізняють процеси формування аутоідентифікації, сформовані процеси (і механізми) аутоідентифікації та їх результати у самосвідомості та Я-концепції. Аутоідентифікація включає свідомі зусилля та прагнення особистості у процесі особистісної ідентифікації.

Отже, вивчення аутоідентифікації студентів може допомогти розкрити їхню соціальну ідентифікацію та сприяти кращому розумінню їхньої самосвідомості у контексті групових та культурних параметрів.

Висновки до другого розділу

1. Організація дослідження базувалася на категоріях причинності (виявлення обставин життєдіяльності, що впливають на соціальну адаптацію), сутності (переживання своєї нетотожності новому середовищу та намір ідентифікуватися із середовищем) та на методологічних засадах детермінізму, єдності свідомості та діяльності. Відповідно до першого принципу здійснення соціальної адаптації має певні зовнішні причини, які полягають в об'єктивних обставинах життєдіяльності. Отже показники соціальної адаптації китайських студентів є опосередкованими показниками якості умов їх життєдіяльності та діяльності. Відповідно до другого принципу, переживання китайськими студентами того, як відбуваються їхні взаємини з оточуючими в процесі їх перебування у незвичному для них соціокультуральному середовищі та навчально-професійній діяльності, породжує «внутрішні обставини» (С.Л.Рубінштейн), які покликані

відновлювати порушену рівновагу між зовнішнім (соціальним) і внутрішнім (психічним, суб'єктивним) середовищем, а також забезпечувати відповідний рівень самоповаги.

2. В основу дослідження було покладено модель соціальної адаптації «Пристосування (потреби, мотиви, інтереси) – Адаптація (норми, цінності, група) – Соціальна адаптація (взаємодія, освіта, виховання)».

Основним показником адаптованості є саморегуляція, яка ґрунтується на засвоєних способах поведінки. Мірою засвоєності цих методів є показник інтернальності, а суб'єктивним змістом – ступінь відповідності ціннісних орієнтацій китайських та одеських студентів.

3. Найбільше значення мають показники «прийняття інших» (готовність до засвоєння певних групових цінностей), «самоприйняття» (загальне позитивне ставлення до себе), «емоційна комфортність» (оцінка самопочуття у соціокультуральному середовищі), «адаптація» (переживання своєї адаптованості до умов проживання в іншому соціумному середовищі).

Найменше значення мають показники «прагнення домінування», «інтернальність», «ескапізм», які вказують на проблемні моменти у цьому процесі.

4. Термінальними цінностями місцевих студентів (КГ) є фізичне та психічне здоров'я, любов як духовна та фізична близькість до коханої людини, матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів). Інструментальні цінності полягають у непримиренності до недоліків у собі та інших, вихованості (хороші манери), високих запитах (високі вимоги до життя та високі домагання).

Термінальні цінності китайських студентів (ЕГ) – це активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя), життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом), пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток). До інструментальних цінностей відносяться чуйність (дбайливість), вихованість (хороші манери), ефективність у справах.

РОЗДІЛ III. ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ УТВОРЕННЯ ОСОБИСТІСНОГО ПРОСТОРУ

3.1. Загальні механізми особистісного простору

Поняття «психічний механізм» Л.К.Велітченко розглядає як спосіб, за допомогою якого досягається «психічний» результат. Цей результат є необхідною умовою для здійснення психічної діяльності [12, с. 72].

На його думку, психічний механізм виявляється в ранніх онтогенетичних придбаннях, які є основою для об'єднання дорослої та дитини. Завдяки психічному механізму з'являються новоутворення, що відображають своєрідність взаємин. Ці взаємини ускладнюються з віком дитини і є психологічною основою актуальних і потенційних інтерактивних відносин.

Л.К.Велітченко зазначає, що психічний механізм є глибинною адаптивною системою. Він відображає зміст інтерактивних стосунків буття. Особливості буття є детермінантами його функціонального змісту [12, с. 72].

Л.К.Велітченко пропонує розрізняти поняття «психічний механізм», що він розуміє як іманентне властивість психіки як функціональної системи, яка потрібна на досягнення бажаного результату. Терміном "психологічний механізм" він позначає теоретичний конструкт як основу наукового відображення досліджуваного явища [12, с. 72].

Термін "психологічний механізм" в психології часто вживається для опису засобів або знарядь, які визначають або регулюють психічні процеси та поведінку. Проте, зауважте, що існує розбіжність в розумінні цього терміну серед різних психологів.

Згідно з поглядами К.К.Платонова, термін "психологічний механізм" визначається як некоректний, оскільки психічні явища є продуктом коркової нейродинаміки і не мають протяжності у просторі та власних механізмів.

Якщо трактувати "психологічний механізм" як засіб чи спосіб, то можна провести паралель з поняттям "функція". Функція визначає взаємозв'язок між об'єктами чи групами об'єктів, де зміна одного впливає на інший. Виявлення функціональних залежностей соціальної адаптації визначає психологічні механізми як закономірні способи здійснення цієї адаптації.

Отже, психологічні механізми узагальнюються як внутрішні (глибинні) регулятори зовнішньої активності. Щодо соціальної адаптації, їх можна розділити на механізми, які регулюють відносини в суб'єкт-суб'єктних та суб'єкт-об'єктних відносинах, а також на внутрішні та зовнішні механізми, які регулюють рух суб'єктивної реальності та взаємодію в реальних умовах відповідно.

Вслід за Л.К.Велитченком [12], ми вважаємо, що єдність інтернального (психічні механізми) та екстернального (події життя) утворює суб'єктну функціональну систему, основним призначенням якої є досягнення корисного результату в інтерактивній ситуації. Завдяки цій системі здійснюється розвиток психічних механізмів пристосування до конкретних умов життя, діяльності, спілкування.

3.2. Особистісний простір як результат функціональної системи

Особистісний простір [15, 18, 22, 27, 39] ми розглядаємо як результат функціональної системи, підпорядкованої отриманню заданого результату. Таким результатом є уявлення індивіда про належне. Це належне покликане забезпечити оптимальну соціальну поведінку у соціокультуральному середовищі з огляду на власну систему термінальних та інструментальних цінностей.

Соціальна поведінка особистості – складне соціальне та соціально-психологічне явище. Його виникнення та розвиток детермінується певними факторами і здійснюється за певними закономірностями [2]. По відношенню

до соціальної поведінки поняття детермінації замінюється, зазвичай, поняттям регуляції [див. 81, 82, 85]. У повсякденному значенні поняття «регуляція» означає впорядкування, налагодження чогось відповідно до певних правил.

Соціальна поведінка особистості впливає на та взаємодіє з широкою системою соціального регулювання. Функції соціальної регуляції включають формування, оцінювання, підтримку, захист і відтворення необхідних суб'єктам регулювання норм, правил, механізмів і засобів. Ці елементи забезпечують існування та відтворення типу взаємодії, взаємовідносин, спілкування, діяльності, свідомості та поведінки особистості як члена суспільства.

Суб'єктами соціальної регуляції поведінки особистості, в широкому розумінні цього слова, виступають саме суспільство, малі групи та сама особистість. Ці аспекти взаємодіють, формують та визначають стандарти та очікування, які керують соціальною поведінкою індивіда в даному культурному та соціальному контексті [2].

В широкому розумінні, регуляторами поведінки особистості є "світ речей," "світ людей," та "світ ідей." Вони представляють собою різні аспекти навколишнього середовища, які впливають на поведінку та взаємодію індивіда. За належністю до суб'єктів регулювання виділяють суспільні, соціально-психологічні та особистісні фактори регулювання. Це означає, що різні рівні впливу можуть впливати на поведінку особистості.

Також можна виділити регулювання за параметром об'єктивного (зовнішнього) та суб'єктивного (внутрішнього). Зовнішні чинники регулювання поведінки включають в себе різноманітні суспільні відносини, такі як виробничі, моральні, правові, політичні, релігійні, ідеологічні. Відносини формують об'єктивні норми та стандарти, які регулюють поведінку особистості у суспільстві. Різноманітні види регуляторів використовуються для здійснення та управління цими відносинами [17].

Широкий клас зовнішніх регуляторів займають усі соціальні явища із визначенням «соціальний», «суспільний». Сюди відносяться: суспільне виробництво, суспільні відносини, соціальні рухи, громадська думка, соціальні потреби, суспільні інтереси, суспільні настрої, суспільна свідомість, соціальна напруженість, соціально-економічна ситуація [69].

До загальних факторів загальнолюдської детермінації належать спосіб життя, стиль життя, рівень добробуту, соціальний контекст.

У сфері духовного життя суспільства регуляторами поведінки особистості виступають мораль, етика, менталітет, культура, субкультура, архетип, ідеал, цінності, освіта, ідеологія, засоби інформації, світогляд, релігія. У сфері політики - влада, бюрократія, соціальні рухи. У сфері правових відносин – право, закон.

Для контекста нашого дослідження значущими є такі регулятори, як мораль, етика, менталітет, культура, субкультура, архетип, ідеал, цінності, освіта, ідеологія, засоби інформації, світогляд, релігія.

Загальнолюдськими регуляторами виступають: знак, мова, символ, традиції, ритуали, звичаї, звички, забобони, стереотипи, засоби масової інформації, стандарти, праця, спорт, соціальні цінності, екологічна ситуація, етнос, соціальні настанови, побут, сім'я [2].

У вузькому аспекті зовнішніх регуляторів значущими є соціально-психологічні феномени. Особливо, це включає великі соціальні групи, такі як етноси, класи, верстви, професії, когорти, а також малі соціальні групи, такі як спільноти, групи, співтовариства, колективи, організації, опонентні кола. Серед ключових групових явищ виокремлюють соціально-психологічний клімат, колективні уявлення, групову думку, конфлікти, настрої, напруженість, міжгрупові та внутрішньогрупові відносини, традиції, групову поведінку, згуртованість групи та референтність групи, які визначають рівень розвитку колективу [2].

Серед загальних соціально-психологічних явищ, які впливають на соціальну поведінку, можна відзначити символи, традиції, забобони, моду,

смаки, комунікацію, чутки, рекламу і стереотипи. Щодо особистісних аспектів соціально-психологічних регуляторів, важливими є соціальний престиж, позиція, статус, авторитет, переконання, встановлення та соціальна бажаність. Універсальним вираженням соціальних факторів, що визначають поведінку, є соціальні норми, які виступають керівним началом, правилом і зразком для прийнятих в даній спільноті стандартів поведінки та регулюють взаємини між людьми [1, 2, 50, 52].

Етичні норми, які включають норми моралі та моральності, формуються в історичному контексті та визначають поведінку людей, узгоджуючи її з абсолютними принципами, такими як добро і зло, а також ідеалами, наприклад, справедливість. Моральні норми регулюють суспільну поведінку на рівні груп та індивідуальному.

Групові норми соціальної поведінки особистості можуть бути формалізованими та неформалізованими. Формалізований характер нормативного регулювання поведінки виявляється через організації, що є основною формою соціального об'єднання людей.

Когнітивні процеси виступають внутрішніми регуляторами через отримання, зберігання, перетворення та відтворення інформації, необхідної для організації поведінки.

Психічні стани, такі як афективні стани, депресія, очікування, стосунки, настрої, настрій, нав'язливі стани, тривожність, фрустрація та відчуженість, також виступають важливими внутрішніми регуляторами поведінки.

Психологічні якості людини, такі як внутрішній локус контролю, сенс життя, активність, відносини, ідентичність, самовизначення, самосвідомість, потреби, рефлексія, стратегії життя, життєві плани, забезпечують внутрішнє суб'єктивне регулювання соціальної поведінки.

Регуляційний блок психічних явищ включає мотиваційно-потребову та вольову сфери особистості. Особливості мотиваційної системи надають специфічний регулюючий вплив на соціальну поведінку особистості.

Мотивація, мотив та мотивування відіграють роль пускового механізму регулювання поведінки. Основним джерелом мотивації є потреби людини.

У емоційній сфері особистості, яка включає почуття, емоції та настрої, виражається особистісне ставлення до соціальної поведінки, оцінка подій, фактів, взаємодії та відносин між людьми.

Вольові процеси, такі як бажання, прагнення, боротьба мотивів, прийняття рішень, здійснення вольових дій та вчинків, виступають завершальним етапом соціального регулювання поведінки [57].

Таким чином, соціальна адаптація, розглядана з позиції індивіда, є функціональною системою, яка дозволяє йому освоювати необхідні зовнішні регулятори для досягнення певного становища в соціумі. У психологічному аспекті ця функціональна система виражається у системі внутрішніх регуляторів, яка допомагає досягати бажаних результатів відповідно до індивідуальних цінностей.

Особистість розглядається як продукт суб'єкт-суб'єктних відносин, які звертають увагу індивіда на соціумні обставини, від яких залежить його біосоціальне благополуччя. Це визначає коло питань, пов'язаних з формуванням особистісного простору, де Я виступає центром особистості. Особистісний простір розглядається як суб'єктно-орієнтована схема, за якою індивід, враховуючи свою суб'єктну установку та спираючись на сформовані функціональні схеми, реалізує їх у конкретному контексті соціуму.

3.3. Механізми зовнішнього та внутрішнього регулювання поведінки

Між зовнішніми та внутрішніми регуляторами існує нерозривна взаємозалежність. Зовнішні регулятори, що включають об'єктивні соціальні чинники, формуються та перетворюються людиною, яка вносить свої суб'єктивні внутрішні уявлення в систему соціальної поведінки.

Важливим аспектом є взаємодія між зовнішніми та внутрішніми факторами, що реалізує принцип детермінізму. Згідно з цим принципом, зовнішні чинники впливають на особистість, пройшовши через її внутрішні умови та призму суб'єктивного світогляду. Зовнішні регулятори діють як зовнішні причини, а внутрішні регулятори виконують роль психологічного опосередкування цих зовнішніх детермінантів у сфері соціальної поведінки особистості [17, с. 133].

Засвоєння людиною вироблених суспільством норм найефективніше у тому випадку, коли ці норми входять у складний внутрішній світ особистості як його органічний компонент. Проте людина не тільки засвоює зовні задані норми, а й виробляє норми особистісні. З їхньою допомогою вона наказує, нормативно задає собі свою особистісну позицію у світі соціальних відносин та взаємодій, виробляє форми соціальної поведінки, в яких реалізується процес становлення, динаміка його особистості, формуючи тим самим власний особистісний простір.

Особистісні норми співвідносяться з уявленнями про себе. Порушення цих норм викликає почуття дискомфорту, вини, самоосуду, втрату поваги до себе. Вироблення та дотримання цих норм у поведінці пов'язане з почуттям гордості, високою самооцінкою, самоповагою, впевненістю у правильності своїх дій.

У зміст внутрішнього світу особистості входять почуття, пов'язані з реалізацією зовнішніх детермінант, дотриманням норм, а також ставлення до зовнішніх заданих людині регуляторів, їх оцінка. В результаті діалектичної взаємодії зовнішніх і внутрішніх регуляторів здійснюється складний психологічний процес розвитку свідомості, моральних переконань, ціннісних орієнтації особистості, вироблення навичок соціальної поведінки, перебудова мотиваційної системи, системи особистісних смислів та значень, установок та відносин, формування необхідних соціально-психологічних властивостей та особливої структури особистості [17, с. 268].

В діалектиці між зовнішніми та внутрішніми чинниками визначення особистості, вона виступає як об'єкт і суб'єкт соціальної регуляції поведінки. Соціальні механізми регулювання поведінки мають значення, оскільки їх результат може бути або позитивним та суспільно значущим, або негативним, порушуючи установки та норми суспільства.

Механізми регулювання включають створення зовнішніх регуляторів (норм, правил, зразків), регламентацію поведінки, оцінювання та визначення санкцій. Канали регулювання включають малі групи, спільну діяльність громадян, спілкування, загальну практику та засоби інформації.

Соціально-психологічні механізми регулювання використовують різні засоби впливу, такі як навіювання, наслідування, підкріплення, приклад, зараження. Також використовуються технології реклами та пропаганди, методи соціальної технології та соціальної інженерії, а також соціальне планування та прогнозування, разом із механізмами психології управління [12, 78].

Процес регулювання поведінки включає активне та пасивне засвоєння норм і правил, вправи, повторення, а також соціалізацію та виховання особистості. Цей процес сприяє взаємодії між людьми, спільній діяльності, формуванню взаємовідносин і розвитку процесу спілкування. Одним з загальних результатів дії механізмів соціального регулювання є можливість маніпулювання особистістю, модифікація її поведінки та здійснення соціального контролю.

Соціальний контроль. Елементами системи соціального контролю є:

1. Технологічний, що включає технічну ланку, - технічна апаратура, вимірювальні прилади і т.д., взагалі предмети, призначені для цілей контролю; технологічна ланка у вузькому значенні - сукупність інструкцій, методів організації здійснення контролю.

2. Інституційний - відокремлені спеціалізовані інститути, які займаються певним типом соціального контролю (комісії, комітети контролю, адміністративний апарат).

3. Моральний — громадську думку та механізми особистості, у яких норми поведінки групи чи особистості усвідомлюються і переживаються як вимоги індивіда. Це визначає і особисту участь людини у здійсненні певного виду соціального контролю за допомогою технологічних, організаційних механізмів та громадської думки. Сама особистість постає як об'єкт та суб'єкт соціального контролю [12].

Для зрозуміння механізму регуляторної дії соціального контролю важливе значення мають особливості неформального, неінституціоналізованого контролю. У цьому контексті, психологічний аспект контролю набуває ключового значення. Основні риси цього виду контролю полягають у тому, що його реалізація не потребує офіційного надання повноважень. Він ґрунтується не на формальному статусі особи, а на її моральній свідомості.

Сутність неформального контролю полягає в тому, що будь-яка особа, яка має розвинену моральну свідомість, може виступати як суб'єкт соціального контролю. Іншими словами, вона має здатність оцінювати дії оточуючих та власні вчинки. Кожен акт, здійснений у колективі, стає об'єктом неформального контролю. Основний акцент робиться на моральних аспектах, визначених індивідуальними переконаннями та цінностями, що відіграють важливу роль у процесі оцінки та регулювання соціальної поведінки [12].

Залежно від того, наскільки дії людини впливають на інтереси колективу, до неї можуть бути застосовані інституціоналізовані механізми та адміністративні санкції. Однак сфера неформального контролю є значною ширшею. Під його вплив потрапляють не лише конкретні вчинки, а й наміри їх вчинити.

Ключовими психологічними механізмами неформального контролю є думки, які визначають ефективність будь-якого зовнішнього впливу. Ці думки висвітлюють взаємодію зовнішніх і внутрішніх регуляторів та взаємодію між мораллю та соціальною психологією особистості [12].

Саморегуляція соціальної поведінки особистості представляє собою вищий рівень контролю, де особистість сама регулює свою поведінку, враховуючи внутрішні мотиваційні процеси, свідомість та самосвідомість. Особистість усвідомлює зовнішні впливи та використовує їх як критерії, зразки та масштаби для власної поведінки.

Усвідомлення соціальних впливів дозволяє особистості формувати ставлення до себе та інших, оцінювати власну поведінку та поведінку інших. Цей процес включає у себе розробку ставлення до партнерів у різних взаємодійних сценаріях.

Самосвідомість особистості грає ключову роль у процесі пізнання себе, дозволяючи розуміти власні потреби, мотиви, переживання та думки. Це також включає в себе самооцінку, яка визначає відношення до власних можливостей, оцінку доцільності своїх дій та вчинків, а також оцінку власних здібностей та моральних якостей [66].

У розумінні самосвідомості як регулятора соціальної поведінки необхідно розрізняти різні види суспільно детермінованої самосвідомості: громадянської, національної, суспільної, професійної, етнічної. Ці види самосвідомості виступають для особистості як соціально-психологічні феномени, що регулюють її поведінку [17, с. 304].

Ставлення особистості до себе міститься в Я-образі, Я-концепції [17, с. 308]. Ці конструкти включають уявлення про свою індивідуальність, ідентичність; певна єдність інтересів, нахилів, ціннісних орієнтацій; певну самооцінку та самоповагу: переживання себе як суб'єкта діяльності. Я-концепція у всіх її складових елементах (справжнє Я, ідеальне Я, що представляється Я) регулює реальну, плановану, ідеальну соціальну поведінку особистості. Найдієвішим особистісним феноменом саморегуляції поведінки є моральні категорії сорому та совісті. У цих феноменах проявляється здатність людини оцінювати себе з погляду суспільства. Вони висловлюють здатність людини бути суб'єктом і об'єктом самооцінки, здатність самореалізації, суспільного засудження чи схвалення [17, с. 308].

Саморегуляція поведінки особистості є результатом взаємодії з оточуючим середовищем та виникає в процесі життєдіяльності. Вона формується у контексті спільної діяльності та спілкування з іншими людьми. Розвиток механізмів саморегуляції соціальної поведінки включає в себе різні аспекти формування та самовдосконалення особистості.

Однією з ключових областей є самовиховання, яке передбачає свідомі зусилля особистості для формування власних цінностей, норм та стандартів поведінки. Саморегуляція також включає саморегулюючі процеси, які дозволяють особистості адаптуватися до змін в оточуючому середовищі та розвивати нові стратегії взаємодії.

Самоосвіта є ще однією важливою складовою саморегуляції. Це процес неперервного вивчення та засвоєння нових знань, який допомагає особистості удосконалювати свої навички та розширювати свій світогляд.

Самовдосконалення включає в себе постійні зусилля особистості для поліпшення власних якостей та розвитку свого потенціалу.

Самовизначення особистості та її соціалізація також впливають на формування механізмів саморегуляції, оскільки вони визначають роль особистості в суспільстві та її взаємовідносини з іншими людьми.

3.4. Специфічні механізми утворення особистісного простору

Специфічні механізми утворення особистісного простору розглядаємо як елемент соціалізації, який співвідноситься з уявленням про особистісно значущі соціумні умови, співвідносні з поняттями життєвого світу [80], життєвого простору [3, 4, 22, 42], професійного простору [15], психологічного простору [18].

Психологічний простір і особистісний простір, хоча і мають схожі риси, включають різні аспекти і відображають різні плани існування індивіда.

Психологічний простір — це ширший контекст, що включає у себе всі

аспекти психічного життя особистості. Це поняття охоплює усі емоції, думки, переживання, ставлення, мотивацію та інші психологічні аспекти, які формують свідомість та внутрішній світ індивіда. Психологічний простір, таким чином, відображає суб'єктивний світ індивіда, його уявлення та сприйняття навколишнього.

Особистісний простір — це конкретна частина психологічного простору, яка асоціюється з ідентичністю та унікальним характером конкретної особистості. Він визначається особистісними особливостями, цінностями, переконаннями, метами та іншими факторами, які визначають саму особистість. Особистісний простір може бути розглянутий як внутрішній психологічний простір, в якому формується самосвідомість, самооцінка та взаємодія з оточуючим середовищем.

Отже, взаємодія між цими двома просторами допомагає розуміти, як особистість конструює свою унікальну реальність, переживає її та взаємодіє з нею у власний спосіб [70].

Концепція соціалізації та психічних механізмів у контексті аналізу соціальної адаптації китайських студентів є важливою для розуміння того, як індивіди пристосовуються до нового соціокультурного середовища та впливу цього процесу на їх особистісний простір.

Процес соціалізації, що включає засвоєння соціального досвіду через взаємодію з навколишнім середовищем, вимагає активної участі особистості у відтворенні соціальних зв'язків. Важливо розуміти, що цей процес включає не лише прийняття соціального досвіду, але і його активне трансформування у власні цінності та установки.

Детальна класифікація психічних механізмів, яка розподіляє їх на інтернальні та екстернальні, є також цікавою. Інтернальні механізми, такі як рефлексія, гарантують відповідність внутрішньої реальності із зображенням власного "Я". Екстернальні механізми, натомість, контролюють взаємодію в реальних ситуаціях. Це дозволяє краще розуміти психічні процеси, що лежать в основі соціальної адаптації та взаємодії індивіда з соціокультурним

середовищем.

Концептуальна модель може слугувати фундаментом для подальших досліджень, спрямованих на вивчення особливостей соціальної адаптації китайських студентів та їх впливу на формування особистісного простору.

За Л.К.Велитченком, ми вважаємо, що єдність інтернального (психічні механізми) та екстернального (події життя) утворює суб'єктну функціональну систему, основним призначенням якої є досягнення корисного результату в інтерактивній ситуації. Завдяки цій системі здійснюється розвиток психічних механізмів пристосування до конкретних умов життя, діяльності, спілкування.

Взаємодія китайських студентів з новим соціокультурним середовищем, ймовірно, визначається ефективністю психологічних механізмів саморегуляції, що були сформовані в їхньому вихованні та культурному оточенні. Ці механізми допомагають керувати власною поведінкою в умовах іншої соціальної, культурної та мовної обстановки. Крім того, з'являються специфічні механізми, які активізують процес соціальної адаптації.

Розглядаючи екстернальні (взаємодія з оточуючим середовищем, прийняття інших) та інтернальні (локус контролю в середовищі) аспекти як протилежності, ми можемо розглядати соціальну адаптацію як результат взаємодії функціональної системи. Ця система орієнтована, з одного боку, на захист первинних цінностей, а з іншого - на адаптацію до вторинних цінностей (характерних для представників нового етносу).

Такий підхід дозволяє врахувати складеність соціальної адаптації, взаємодію між внутрішніми переключниками особистості та зовнішніми впливами середовища, а також асиміляцію та утримання власної культурної ідентичності в нових умовах.

У китайських студентів ранжування термінальних цінностей показало, що на першому місці у них (56%) знаходиться активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя), на другому (20%) - життєва

мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом), третьому (16%) – пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток).

Їх кращими виявилися такі інструментальні цінності: 1) чуйність (дбайливість) (40%); 2) вихованість (хороші манери) (22%); 3) ефективність у справах (16%).

Розглянемо вказані інструментальні цінності докладніше. Чуйність (дбайливість) ґрунтується на такому явищі, як емпатія. Емпатію розглядають як позараціональне пізнання людиною внутрішнього світу інших людей. Вона передбачає емоційну чуйність людини на переживання іншого та здійснюється у формі співчуття, співпереживання, співчуття на підставі механізму децентрації.

Виявлення вихованості, яка є інструментальною цінністю, на другому місці є різновидом явища, що є спільним як для одеських, так і для китайських студентів. Ця інструментальна цінність, присутня і у китайських студентів (займає третє місце серед інших інструментальних цінностей), слід розглядати як загальну рису, яка їх об'єднує. Це свідчить про те, що процес соціальної адаптації китайських студентів повинен включати в себе вивчення норм та правил, що вважаються прийнятними в новому соціокультурному середовищі, зокрема, хороші манери.

Китайські студенти вважають, що ефективність у справах є засобом досягнення успіху і розміщують цю цінність на третьому місці. Це підтримує ідею, що для них важливо мати розвинені навички для досягнення видач в діяльності.

Засвоєння соціального досвіду, як показник впливу середовища на особистість, вимагає активної взаємодії. Особистість впливає на своє оточення через активність, що передбачає прийняття рішень та участь у формуванні соціальних зв'язків і відносин. Активність особистості включає цілеутворення, мобілізацію суб'єкта та розробку стратегій діяльності.

У соціальній психології виділяються зазвичай три сфери, у яких

здійснюється становлення особистості: діяльність, спілкування, самосвідомість [65]. Загальною характеристикою всіх цих трьох сфер є процес розширення соціальних зв'язків особистості із зовнішнім світом. Що ж до діяльності, протягом усього процесу соціалізації відбувається збільшення набору діяльностей, і навіть орієнтування у системі зв'язків, присутніх у кожному виді діяльності та зосередження уваги обраному, тобто. перетворення індивіда саме на суб'єкт конкретної діяльності.

Соціальна адаптація, розглядана з психологічного погляду, знаходить велике значення в процесах цілеутворення, особливо в контексті соціальних груп, де організоване спілкування є важливим аспектом. Розвиток самосвідомості в ході соціалізації є контрольованим процесом, що визначається постійним накопиченням соціального досвіду в умовах розширення діапазону діяльності та взаємодії.

Соціалізація впливає на освіту соціальних установок, складних явищ мотивації діяльності, а також формує певні риси характеру, включаючи соціально-типові та національно-типові. Параметри "прийняття інших" та "самоприйняття" вказують на деяку перевагу першого показника. Це свідчить про те, що у свідомості китайських студентів відносини утворюють ієрархічну систему, в якій "іншим" відводиться провідна роль (роль зразка), а собі – роль веденого (роль послідовника).

Параметри "прагнення домінування" (48.6), "інтернальність" (37.4), "ескапізм" (10.5) виражені найменш. Ми вважаємо, що резерви соціальної адаптації китайських студентів містяться у формуванні:

а) домінування – здатність до того, щоб бути автономним, ініціативним, повідомляти іншому свою точку зору, відчувати себе домінуючим і значущим, долати опір інших;

б) інтернальності – здатність до того, щоб на підставі зовнішнього керівництва навчитися управляти власною поведінкою, діяльністю, спілкуванням;

в) інокультурної комунікабельності – здатності до того, щоб більшою

мірою задовольняти потребу у спілкуванні у спілкуванні з не-китайцями.

Висновки до третього розділу

1. Психологічним механізмом формування особистісного простору є механізм соціальної адаптації з огляду на механізми пристосування до конкретних умов життя, діяльності, спілкування на основі єдності інтернального (психічні механізми) та екстернального (події життя). Ця єдність утворює суб'єктну функціональну систему, основним призначенням якої є досягнення корисного результату інтерактивної ситуації.

2. Екстернальні явища (загальнолюдські, соціально-психологічні, особистісні) та явища інтернальні (переживання соціального престижу, позиції, статусу, авторитету, переконань, установок, соціальної бажаності) виступають як передумови виникнення та розвитку внутрішніх регуляторів, які у своїй системній сукупності утворюють інтернальну сутність особистісного простору.

3. Оскільки соціальна адаптація є функціональною системою, що забезпечує індивіду засвоєння тих зовнішніх регуляторів, які необхідні йому задля досягнення певного становища в соціумі, оскільки особистісний простір є її результативним продовженням, що має вихід як на міжособистісні, так і на внутрішньоособистісні аспекти існування індивіда. У психологічному плані результатом такої функціональної системи є система внутрішніх регуляторів, яка забезпечує отримання шуканих результатів відповідно до індивідуальної системи термінальних та інструментальних цінностей.

4. Змістом дії механізмів регулювання є: 1) створення зовнішніх регуляторів поведінки (норм, правил, зразків, інструкції, кодексів); 2) регламентація поведінки; 3) його оцінювання; 4) визначення санкцій. Каналами регулювання соціальної поведінки особистості є: малі групи, спільна діяльність людей, спілкування, загальна практика, засоби масової

інформації.

5. Специфічними механізмами соціальної адаптації і, отже, формування особистісного простору досліджуваних експериментальної групи (китайські студенти) є механізм компенсації домінування, інтернальності, інокультурної комунікабельності.

ВИСНОВКИ

1. Формування особистісного простору здійснюється з допомогою засвоєння і цінностей суспільства, найближчого соціального оточення. Вона проявляється у взаємодії та спілкуванні людини з оточуючими людьми, а також у її діяльності. Велике значення для соціальної адаптації мають процеси освіти та виховання, а також процеси трудової та професійної підготовки.

2. Особистісний простір є інтегративним показником можливостей людини виконувати певні біосоціальні функції. Сюди належить: а) адекватне сприйняття навколишньої дійсності та власного організму; б) адекватна система відносин та спілкування з оточуючими; в) здатність людини працювати, навчатися та вчитися, організовувати своє дозвілля та відпочинок; г) здатність до самообслуговування; д) здатність змінювати свою поведінку відповідно до ролевих очікувань оточуючих людей

3. Особистісний простір охоплює такі явища, як: а) загальні середовищні явища (кліматичне, природне, архітектурне середовище); б) культуральні явища (знання, мову, вірування, мистецтво, традиції, моральність); в) соціальні явища (соціальний стан, статус, соціальні ролі); г) діяльні явища (стандарти праці, технологія та якість діяльності); д) особистісні (самовідношення, самопізнання, саморегуляція). Зазначені явища утворюють ієрархічну систему, основу якої утворюють загальні середовищні явища, а вершину – явища особистісні.

4. Процес формування особистісного простору пов'язаний з такими психологічними явищами, як самоствердження, формування адекватної самооцінки з урахуванням засвоєнні певної системи цінностей. Самоствердження передбачає прагнення людини до високої оцінки та самооцінки своєї особистості. Регулятором активності може бути внутрішній, зовнішній або безособовий локус каузальності.

5. Особистісний простір є і передумовою, і наслідком соціалізації - процесу засвоєння індивідом соціального досвіду, системи соціальних зв'язків та відносин. У процесі соціалізації людина набуває переконань, суспільно схвалюваних форм поведінки, необхідних їй для нормального життя в суспільстві.

6. Як джерела соціалізації індивіда виступають: а) передача культури через соціальні інститути (насамперед, через систему освіти, навчання та виховання); б) взаємний вплив людей у процесі спілкування та спільної діяльності; в) процеси саморегуляції, що співвідносяться з поступовою заміною зовнішнього контролю індивідуальної поведінки на внутрішній самоконтроль. На цьому етапі соціалізації індивід активно засвоює соціальні норми. Система саморегуляції формується та розвивається і в процесі інтеріоризації соціальних установок і цінностей.

7. Формування особистісного простору імовірно визначається дією психологічних механізмів саморегуляції, сформованих у їхньому власному соціокультуральному середовищі, які забезпечують управління власною поведінкою в ситуаціях іншого соціального, культурального, мовного середовища.

8. Організація дослідження базувалося на категоріях причинності (виявлення обставин життєдіяльності, що впливають на соціальну адаптацію), сутності (переживання своєї нетотожності новому середовищу та намір ідентифікуватися із середовищем) та на методологічних засадах детермінізму, єдності свідомості та діяльності. Відповідно до першого принципу формування особистісного простору має певні зовнішні причини, які полягають в об'єктивних обставинах життєдіяльності. Отже показники особистісного простору є опосередкованими показниками якості умов їх життєдіяльності та діяльності.

Відповідно до другого принципа, переживання досліджуваними студентами того, як відбуваються їхні взаємини з оточуючими в процесі їх перебування у соціокультуральному середовищі та навчально-професійній

діяльності, породжує «внутрішні обставини» (С.Л.Рубінштейн), які покликані відновлювати порушену рівновагу між зовнішнім (соціальним) і внутрішнім (психічним, суб'єктивним) середовищем, а також забезпечувати відповідний рівень самоповаги.

9. В основу дослідження було покладено модель формування особистісного простору «Пристосування (потреби, мотиви, інтереси) - Адаптація (норми, цінності, група) - Соціальна адаптація (взаємодія, освіта, виховання)».

Основним показником особистісного простору є саморегуляція, яка ґрунтується на засвоєних способах поведінки. Мірою засвоєності цих методів є показник інтернальності, а суб'єктивним змістом – ступінь відповідності ціннісних орієнтацій досліджуваних експериментальної та контрольної груп .

10. Найбільше значення мають показники «прийняття інших» (готовність до засвоєння певних групових цінностей), «самоприйняття» (загальне позитивне ставлення до себе), «емоційна комфортність» (оцінка самопочуття у соціокультуральному середовищі), «адаптація» (переживання своєї адаптованості до актуальних умов).

Найменше значення мають показники «прагнення домінування», «інтернальність», «ескапізм», які вказують на проблемні моменти у цьому процесі.

11. Термінальними цінностями досліджуваних КГ є фізичне та психічне здоров'я, любов як духовна та фізична близькість до коханої людини, матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів). Інструментальні цінності полягають у непримиренності до недоліків у собі та інших, вихованості (хороші манери), високих запитах (високі вимоги до життя та високі домагання).

Термінальні цінності досліджуваних ЕГ – це активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя), життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом), пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний

розвиток). До інструментальних цінностей відносяться чуйність (дбайливість), вихованість (хороші манери), ефективність у справах.

Завершуючи обговорення отриманих результатів, ми, природно, усвідомлюємо те, що вони жодним чином не вичерпують всю багатоаспектність проблеми особистісного простору. Її подальше вивчення ми пов'язуємо з дослідженням психічних механізмів пристосування до конкретних умов життя, діяльності, спілкування на основі єдності інтернальної (психічні механізми) та екстернальної (події життя). Ця єдність утворює суб'єктну функціональну систему, основним призначенням якої є досягнення корисного результату інтерактивної ситуації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О.О. Соціалізація особистості як соціально-педагогічна проблема. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Педагогічні науки*. 2013. Випуск 5. С. 36-43.
2. Ануфрієва Н.М., Зелінська Т.М., Єрмакова Н.О. Соціальна психологія: навч. посіб. для ВНЗ. К. : Каравела, 2009. 215 с.
3. Баришева О.І. Оптимістичність особистості в контексті розуміння суб'єктивного життєвого простору людини. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2014. № 44. С. 113–120.
4. Баришева О.І. Феномен життєвого простору особистості в екопсихологічному вимірі. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць*. 2012. Т. 7 : *Екологічна психологія*. № 29. С. 21–30.
5. Бех І. Д. Виховання особистості: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Либідь, 2008. 848 с.
6. Білецька О.О. Формування мовної субкультури сучасної молоді України в умовах глобалізації. *Культура народів Причорномор'я*. 2012. № 227. С. 127-132.
7. Блажівський М.І. Поняття адаптації у сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Львівського університету внутрішніх справ*. 2014. №1. С.233 – 242.
8. Божко Ю. Мотиваційно-когнітивні кореляти психологічної суверенності особистості програміста : дис. ... канд. психол. н.: 19.00.01. Київ, 2017. 252 с.
9. Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості: монографія. Київ: Еллада, 2012. 608 с.
10. Булах І.С. Соціальна обумовленість процесу адаптації та її етапи. *Соціальна педагогіка і адаптивність особистості / за ред. В. Слюсаренка*. Суми : Мрія, 1994. С. 94-101.

- 11.Васильєв Я.В. Ситуативний підхід у психології та рівнева структура особистості. *Педагогіка і психологія*. 1999. № 2. С. 5 – 10.
- 12.Велитченко Л.К. Психологічні основи педагогічної взаємодії: дис. ... д-ра. психол. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2006. 508 с.
- 13.Винославська О. В. Дослідження впливу ІКТ на самоорганізацію і саморозвиток особистості. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка: збірник наукових праць*. 2014. № 2 (41). С. 47–54.
- 14.Вікторова Л.В., Тверезовська Н.Т., Михайліченко М.В., Ржевський Г.М. Основи соціалізації особистості: навч. посібник. К. : «ЦП «КОМПРИНТ», 2017. 475 с.
- 15.Вірна Ж. (2019). Професійний простір особистості: від ознак дисциплінарності до реальності суб'єктивного моделювання. *Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології"*. 2019. № 23. С. 100 – 111.
- 16.Волошок О.В. Особистісні чинники тривожності студентської молоді. *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Психологія*. 2012. Вип. 8. С. 479-484.
- 17.Вступ до загальної психології: програмний довідник / укладач Л.К.Велитченко. Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009. 357 с.
- 18.Гаврилюк І. О. Психологічний простір особистості: система психологічних факторів становлення. *Психологічні перспективи*. 2018. Вип. 32. С. 60-72.
- 19.Галян І. М. Психологічний аналіз сутності саморегуляції як особистісної здатності. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. ІваноФранківськ: Вид-во ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2015. Вип. 20 (1). С. 154–161.
- 20.Ганаба С. Самоорганізація як компетентність: поворот до особистісно-орієнтованої освіти. *Збірник наукових праць Національної Академії*

- державної прикордонної служби України. Серія Педагогічні науки. 2021. № 1 (24). С. 30 – 42.*
21. Гарасимів Т.З. Особистість та проблеми її соціалізації. *Форум права. 2009. №3. С.156-161.*
22. Гончаренко Ю.В. Вивчення життєвого простору особистості: філософсько-психологічний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. 2016. Вип. 1. С. 130–134.*
23. Горбач С. Феноменологічний аналіз категорії «складна життєва ситуація». *Теорія та методика управління освітою. 2010. № 1. С. 94-103.*
24. Горностай П.П. Рольова теорія особистості: теоретичні аспекти та практичні апікації. *Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К.: Главник, 2005. Вип. 26, в 4-х т., т. 1. С. 391– 395.*
25. Грибенюк Г.С. Розвиток саморегуляції у професійній діяльності майбутніх рятівників : [монографія]. Черкаси : Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля МНС України, 2006. 539 с.
26. Гриньова О.М. Психологія проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. К., 2018. 44 с.
27. Григор'єва О. В., Драпака А.В. Психологічні межі особистості та метод оцінки їх сформованості. *Наука і освіта. 2013. № 1 – 2. С. 8 – 13.*
28. Григор'єва О. В., Курилюк Т.І. «Топографічна» структура особистості та можливості її дослідження. *Актуальні проблеми сучасної психології : Матер. доп. і повід. на V звітно-наук. конф. проф.-виклад. складу та студентів. Волинськ. держ. ун. ім. Лесі Українки, 2006. С. 129 – 140*
29. Гриньова М. В. Саморегуляція: навч.-метод. посіб. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2012. 294 с.

- 30.Грішин Е.О. Складна життєва ситуація як передумова формування резильєнтності особистості. *Вісник ХНПУ імені Г.С.Сковороди. Психологія. 2021. Випуск 65. С. 25 – 41.*
- 31.Гуляс І.А. Емпіричне дослідження саморегуляції особистості. *Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології". 2019. С. 196 – 205.*
- 32.Дьяконов Г.В., Дмитрієва Л.Г., Велитченко Л.К., Клочек Л.В. Психологія ідентифікації: теоретичні та методологічні проблеми. Кіровоград: ФО-П Александрова М.В., 2014. 188 с.
- 33.Емішянц О.Б. Психологічні особливості самоконтролю особистості. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2012. Вип. 15. С. 127 – 134.*
- 34.Іваненко Б.Б. Саморегуляція особистості як чинник її психологічного благополуччя. *Особистісні та соціальні детермінанти здоров'я. Матеріали 5 Всеукраїнської науково-практичної конференції 18 листопада 2020 року. С. 59 – 62.*
- 35.Казібекова В.Ф. Психологічні ресурси особистості: філософсько-психологічний зміст. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки. 2017. Випуск 2. Том 1. С. 120 – 127.*
- 36.Клименко Ю. О. Самоорганізація часу життя як особливе утворення особистості. *Психологія і особистість. 2015. № 2(2). С. 113-123.*
- 37.Коваль О. Тематичний словник-довідник з психології та педагогіки: Навчальний посібник. Вид. 2-ге, доповнене та перероблене. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. – 138 с.
- 38.Корнієнко І.О. Особистісні цінності у структурі життєвого світу юнаків. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Івано-Франківськ: Вид-во ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2013. В.18. Ч.1. С. 162–172.*
34. Кошерець В. Особистісний простір сучасної молоді: особливості адаптаційних тенденцій, мотиваційних та особистісно-поведінкових

- тенденцій. 2017, *Psychological Prospects Journal*. URL: <https://www.academia.edu> > ...
40. Коцар А. Особистісні ресурси подолання складних життєвих ситуацій: гендерний аналіз. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Психологія*, 2013, № 1046, вип. 51, С. 106-109.
41. Демчук О. А.. Особистісний профіль самоствавлення в структурі Я-концепції студентів з високим рівнем безпорадності. *Психологічні перспективи*. 2016. №28. С. 107–118.
42. Єрмакова С. С. , Воронецька Д.О. Життєвий простір особистості як модератор її професійного благополуччя. *Психологія життєвого простору особистості в сучасних умовах кризи, глобалізації та цифрової трансформації суспільного життя*: Матер. Міжнар. наук.-практич.конфер., (м. Одеса, 14-15 вересня 2023 р.). Одеса : Міжнародний гуманітарний університет. С. 105-108.
43. Жук Ю.О. Особистісний простір учня як поведінковий сеттінг в паттерні шкільного навчального дослідження *Засоби і технології сучасного навчального середовища*: Матеріали Міжнародної ІХ (XIX) науково-практичної конференції, Кіровоград, 2013. ПП «Ексклюзив-Систем», м. Кіровоград, Україна, pp. 28-29.
44. Зозуляк-Случик Р. Основи соціалізації особистості: навчальний посібник. Івано-Франківськ: НАІР, 2021. 222 с.
45. Карпенко З.С. Аксіологічна психологія особистості. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. 512 с.
46. Киричук В. О., Андросович К.А. Розвиток та соціалізація особистості у сучасному суспільстві. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 11. С. 22-26.
47. Киричук В. О., Андросович К.А. Розвиток та соціалізація особистості у сучасному суспільстві. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 11. С. 22-26.

- 48.Кожекіна Л.Ю. Особливості трактування поняття «соціалізація» у соціально-гуманітарних науках. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія*. 2010. №1-2. С.98 – 101.
- 49.Кравченко Т. В. Сутнісні характеристики соціалізації. *Педагогіка і психологія*. 2007. № 3. С. 11-20.
- 50.Крошка О.І. Модель емоційно-оцінного ставлення особистості до себе. *Вісник національного університету. Психологія*. 2009. Т. 14. №18. С. 72 – 79.
- 51.Курило В. С., Савченко С. В., Караман О. Л. Соціалізація особистості в умовах гібридної війни на сході України: монографія. К.: Талком, 2018. 240 с.
- 52.Лисенко-Гелемб'юк К. Вплив саморегуляції на соціалізацію особистості: історія та сучасний погляд на проблему. *Освітній простір України*. 2014. №. 4. С. 26-33.
- 53.Лукашевич М.П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: навч. - метод. посібник. К.: ІЗМН, 1998. 112 с.
- 54.Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. К.: КММ, 2006. 240 с.
- 55.Матвієнко О. Проблеми адаптації особистості до змін умов існування: ресурсний підхід. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки*. 2016. № 1. С. 132–137.
- 56.Милославська О. В. Взаємозв'язок стилю саморегуляції поведінки та типів інноваційного мислення у студентів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Психологія*. 2018. Випуск 64. С. 33-37.
- 57.Мирошник О. Г. Рефлексивність та регуляторний потенціал особистості // *Психологія і особистість. Науковий журнал. Київ-Полтава* : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2020. №1(18). С. 234-246.
- 58.Москаленко В.В. Соціалізація особистості. К.: Фенікс, 2013. 540 с.

59. Назарук О.М. Вікові аспекти розуміння особистого досвіду. *Проблеми психологічної герменевтики : [монографія] / за ред. Н.В. Чепелевої. К. : Міленіум, 2004. С. 217–237.*
60. Оніпко З.С. До проблеми визначення сутності самоконтролю особистості. *Габітус. 2022. Випуск 33. С. 133 – 137.*
61. Основи психології: підручник / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. Вид. 6, стереотип. Київ: Либідь, 2006. 632 с.
43. Павлик Н.В. Психологічні детермінанти гармонійного розвитку особистості. URL: <https://lib.iitta.gov.ua> > Тези особ. розвиток Ха...
63. Пальчинська М. В. Соціалізація особистості в умовах віртуалізації суспільства. *Наукове пізнання: методологія та технологія. 2019. № 2 (43). С. 82–89.*
64. Панов М. С. Соціально-психологічна адаптація особистості: дослідження феномену. *Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2019. № 3(3). С. 255-266*
65. Папуча М. В., Наконечна М.В. Проблема розвитку в психології особистості : навч. посібн. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 52 с.
66. Петрунько О. В. Інтернет як технологія соціалізації дітей та молоді. *Педагогіка і психологія. 2010. № 1. С. 85-95.8*
67. Приходько Ю.О., Юрченко В.І. Психологічний словник-довідник: навчальний посібник. К.: Каравела, 2012. 328 с.
68. Проблеми психологічної герменевтики: Монографія / Ін-т психології ім. Г. Костюка АПН України; за ред. Н. Чепелевої. К. : Міленіум, 2004. 273 с.
69. Проценко Н.В. Проблема самоконтролю в психології особистості. *Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології. 2009. Випуск 5. С. 380 – 389.*
70. Психологія особистості: Словник довідник / за редакцією П.П.Горностая, Т.М. Титаренко. Київ: Рута, 2001. 320 с.

- 71.Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: навчальний посібник. Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009. 575 с.
- 72.Савчин М. Буття особистості : онтологічна сутність, структура і темпоральність. *Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації : український науковий журнал / Університет "Україна"; Всеукраїнська асоціація політичних наук. Київ, 2011. № 3. С. 87–92.*
- 73.Сергієнко Н.П., Сугак О.С. Психологічні особливості саморегуляції особистості. *Проблеми екстремальної та кризової психології. 2017. Вип. 21. С. 215 – 218.*
- 74.Ситнік С.В. Психологія міжособистісної взаємодії. Одеса: ФОП Бондаренко М.О., 2020. 350 с.
- 75.Скібіцька Л.І. Конфліктологія: Навч.посібник для студентів навч.закладів. К.: Центр учбової літератури , 2007. 384 с.
- 76.Смук О. Сучасні теоретичні підходи до проблеми психічного розвитку особистості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія “Педагогіка, соціальна робота“.* Випуск 16-17. С. 89 – 92.
- 77.Снігур Л.А. Ціннісні орієнтації молоді: результати експериментального дослідження. *Наука і освіта. 2001. № 2 – 3. С. 73 – 74.*
- 78.Соціально - психологічні засади становлення екологічно орієнтованого способу життя особистості: монографія / Ю. М.Швалб та ін. Київ: Педагогічна думка, 2015. 216 с.
79. Стадній О.Ю. Психологічні межі особистості. URL: [http://ir.lib.vntu.edu.ua › bitstream › handle](http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle)
80. Степанов О.В. Психологічна енциклопедія. К.: Академвидав. 2006. 424 с.
- 81.Стрижак Ю.О. Саморегуляція як основа успішного професійного становлення студентів закладу вищої освіти. *Імідж сучасного педагога. 2021. С. 68 – 71.*

82. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. К: ДП Спеціалізоване видавництво «Либідь», 2003. 376 с.
83. Українська психологічна термінологія: словник-довідник / за ред. М.-Л. А. Чепи. К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агенство», 2010. 302 с.
84. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
85. Чебикін О. Я. Становлення емоційної зрілості особистості: монографія. Одеса: СВД Черкасов, 2009. 230 с.
86. Черниш О. О. Соціалізація особистості як наукова проблема. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2021. № 1(33 9) Ч.2. С. 5–17.
87. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2007. 640 с.
88. Штепа О.С. Опитувальник психологічної ресурсності особистості: результати обробки й апробації авторської методики. *Проблеми сучасної психології*. Збірник наукових праць К.-ПНУ імені Івана Огієнка, Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України. 2018. Випуск 39. С. 380 – 399.
89. Яцюк М.В. Психологія саморегуляції особистості. Вінниця: КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти», 2017. 92 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса
та Р. Даймонда

Інструкції. У опитувальнику містяться висловлювання про людину, про її спосіб життя – переживання, думки, звички, стиль поведінки. Їх завжди можна співвіднести з нашим власним способом життя.

Прочитавши або прослухавши чергове висловлювання опитувальника, приміряйте його до своїх звичок, свого способу життя і оцініть, якою мірою цей вислів може бути віднесений до вас. Для того, щоб позначити вашу відповідь у бланку, виберіть один із семи варіантів оцінок, пронумерованих цифрами від «0» до «6»:

- "0" - це до мене зовсім не відноситься;
- «1» – це не властиво в більшості випадків;
- "2" - сумніваюся, що це можна віднести до мене;
- "3" - не наважуюся віднести це до себе;
- "4" - це схоже на мене, але немає впевненості;
- "5" - це на мене схоже;
- "6" - це точно про мене.

Вибраний варіант відповіді позначте в бланку для відповідей у комірці, що відповідає порядковому номеру висловлювання.

Опитувальник

1. Испытывает неловкость, когда вступает с кем-нибудь в разговор.
2. Нет желания раскрываться перед другими.
3. Во всем любит состязание, соревнование, борьбу,
4. Предъявляет к себе высокие требования.
5. Часто ругает себя за сделанное.

6. Часто чувствует себя униженным.
7. Сомневается, что может нравиться кому-нибудь из лиц противоположного пола.
8. Свои обещания выполняет всегда.
9. Теплые, добрые отношения с окружающими.
10. Человек сдержанный, замкнутый; держится от всех чуть в стороне.
11. В своих неудачах винит себя.
12. Человек ответственный; на него можно положиться.
13. Чувствует, что не в силах хоть что-нибудь изменить, все усилия напрасны.
14. На многое смотрит глазами сверстников.
15. Принимает в целом те правила и требования, которым надлежит следовать.
16. Собственных убеждений и правил не хватает.
17. Любит мечтать – иногда прямо среди бела дня. С трудом возвращается от мечты к действительности.
18. Всегда готов к защите и даже нападению: «застревает» на переживаниях обид, мысленно перебирая способы мщения.
19. Умеет управлять собой и собственными поступками, заставлять себя, разрешать себе; самоконтроль для него не проблема.
20. Часто портится настроение: накатывает уныние, хандра.
21. Все, что касается других, не волнует: сосредоточен на себе; занят собой.
22. Люди, как правило, ему нравятся.
23. Не стесняется своих чувств, открыто их выражает.
24. Среди большого стечения народа бывает немножко одиноко.
25. Сейчас очень не по себе. Хочется все бросить, куда-нибудь спрятаться.
26. С окружающими обычно ладит.
27. Всего труднее бороться с самим собой.

28. Настораживает незаслуженное доброжелательное отношения окружающих.
29. В душе – оптимист, верит в лучшее.
30. Человек неподатливый, упрямый; таких называют трудными.
31. К людям критичен и судит их, если считает, что они этого заслуживают.
32. Обычно чувствует себя не ведущим, а ведомым: ему не всегда удается мыслить и действовать самостоятельно.
33. Большинство из тех, кто его знает, хорошо к нему относится, любит его.
34. Иногда бывают такие мысли, которыми не хотелось бы ни с кем делиться.
35. Человек с привлекательной внешностью.
36. Чувствует себя беспомощным, нуждается в ком-то, кто был бы рядом.
37. Приняв решение, следует ему.
38. Принимает, казалось бы, самостоятельные решения, не может освободиться от влияния других людей.
39. Испытывает чувство вины, даже когда винить себя как будто не в чем.
40. Чувствует неприязнь к тому, что его окружает.
41. Всем доволен.
42. Выбит из колеи: не может собраться, взять себя в руки, организовать себя.
43. Чувствует вялость; все, что раньше волновало, стало вдруг безразличным.
44. Уравновешен, спокоен.
45. Разозлившись, нередко выходит из себя.
46. Часто чувствует себя обиженным.
47. Человек порывистый, нетерпеливый, горячий: не хватает

сдержанности.

48. Бывает, что сплетничает.
49. Не очень доверяет своим чувствам: они иногда подводят его.
50. Довольно трудно быть самим собой.
51. На первом месте рассудок, а не чувство: прежде чем что-либо сделать, подумает.
52. Происходящее с ним толкует на свой лад, способен напридумывать лишнего. Словом – не от мира сего.
53. Человек, терпимый к людям, и принимает каждого таким, каков он есть.
54. Старается не думать о своих проблемах.
55. Считает себя интересным человеком – привлекательным как личность, заметным.
56. Человек стеснительный, легко тушуетя.
57. Обязательно нужно напоминать, подталкивать, чтобы довел дело до конца.
58. В душе чувствует превосходство над другими.
59. Нет ничего, в чем бы выразил себя, проявил свою индивидуальность, свое Я.
60. Боится того, что подумают о нем другие.
61. Честолюбив, равнодушен к успеху, похвале: в том, что для него существенно, старается быть среди лучших.
62. Человек, у которого в настоящий момент многое достойно презрения.
63. Человек деятельный, энергичный, полон инициатив.
64. Пасует перед трудностями и ситуациями, которые грозят осложнениями.
65. Себя просто недостаточно ценит.
66. По натуре вожак и умеет влиять на других.
67. Относится к себе в целом хорошо.

68. Человек настойчивый, напористый; ему всегда важно настоять на своем.
69. Не любит, когда с кем-нибудь портятся отношения, особенно – если разногласия грозят стать явными.
70. Подолгу не может принять решение, а потом сомневается в его правильности.
71. Пребывает в растерянности; все спуталось, все смешалось у него.
72. Доволен собой.
73. Невезучий.
74. Человек приятный, располагающий к себе.
75. Лицом, может, и не очень пригож, но может нравиться как человек, как личность.
76. Презирает лиц противоположного пола и не связывается с ними.
77. Когда нужно что-то сделать, охватывает страх; а вдруг – не справлюсь, а вдруг – не получится.
78. Легко, спокойно на душе, нет ничего, что сильно бы тревожило.
79. Умеет упорно работать.
80. Чувствует, что растет, взрослеет: меняется сам и отношение к окружающему миру.
81. Случается, что говорит о том, в чем совсем не разбирается.
82. Всегда говорит только правду.
83. Встревожен, обеспокоен, напряжен.
84. Чтобы заставить хоть что-то сделать, нужно как следует настоять, и тогда он уступит.
85. Чувствует неуверенность в себе.
86. Обстоятельства часто вынуждают защищать себя, оправдываться и обосновывать свои поступки.
87. Человек уступчивый, податливый, мягкий в отношениях с другими.
88. Человек толковый, любит размышлять.
89. Иной раз любит прихвастнуть.

90. Принимает решения и тут же их меняет; презирает себя за безволие, а сделать с собой ничего не может.
91. Старается полагаться на свои силы, не рассчитывает на чью-то помощь.
92. Никогда не опаздывает.
93. Испытывает ощущение скованности, внутренней несвободы.
94. Выделяется среди других.
95. Не очень надежный товарищ, не во всем можно положиться.
96. В себе все ясно, себя хорошо понимает.
97. Общительный, открытый человек; легко сходится с людьми.
98. Силы и способности вполне соответствуют тем задачам, которые приходится решать; со всем может справиться.
99. Себя не ценит: никто его всерьез не воспринимает; в лучшем случае к нему снисходительны, просто терпят.
100. Беспокоится, что лица противоположного пола слишком занимают мысли.
101. Все свои привычки считает хорошими.

БЛАНК ДЛЯ ВІДПОВІДЕЙ

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
101									

Показники та ключі інтерпретації

Інтегральні показники

«Адаптація» $A = \frac{a}{a+b} \cdot 100\%$	«Самоприятіє» $S = \frac{a}{a+b} \cdot 100\%$
«Приятіє других» $L = \frac{1,2a}{1,2a+b} \cdot 100\%$	«Емоціональна комфортність» $E = \frac{a}{a+b} \cdot 100\%$
«Інтернальність» $I = \frac{a}{a+1,4b} \cdot 100\%$	«Стремління к домінуванію» $D = \frac{2a}{2a+b} \cdot 100\%$

Ключ

	Показники	Номери висловлювань	Норми
	Адаптивність	4,5,9,12,15,19,22,23,26,27, 29,33,35,37,41,44,47,51,53, 55,61,63,67,72,74,75,78,80, 88,91,94,96,97,98	(68-170) 68-136
	Деадаптивність	2,6,7,13,16,18,25,28,32,36, 38,40,42,43,49,50,54,56,59, 60,62,64,69,71,73,76,77,83, 84, 86, 90, 95, 99, 100	(68-170) 68-136
	Брехливість –	34,45,48,81,89	(18-45) 18-36
	+	8,82,92,101	
	Прийняття себе	33, 35, 55, 67, 72, 74, 75, 80, 88, 94,96	(22-52) 22-42
	Неприйняття себе	7,59,62,65,90,95,99	(14-35) 14-28
	Прийняття інших	9,14,22,26,53,97	(12-30) 12-24
	Неприйняття інших	2,10,21,28,40,60,76	(14-35) 14-28
	Емоційний комфорт	23,29,30,41,44,47,78	(14-35) 14-28
	Емоційний дискомфорт	6,42,43,49,50,83,85	(14-35) 14-28
	Внутрішній контроль	4,5,11,12,19,27,37,51,63,68, 79,91,98,13	(26-65) 26-52
	Зовнішній	25,36,52,57,70,71,73,77	(18-45)

	контроль		18-36
	Домінування	58,61,66	(6-15) 6-12
	Відомість	16, 32, 38, 69, 84, 87	(12-30) 12-24
	Ескапізм (уникнення проблем)	17,18,54,64,86	(10-25) 10-20

Зона невизначеності в інтерпретації результатів за кожною шкалою для підлітків наводиться у дужках, для дорослих – без дужок. Результати «до» зони невизначеності інтерпретуються як надзвичайно низькі, а «після» найвищого показника у зоні невизначеності – як високі.

Додаток Б

Методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокіч)

Система ціннісних орієнтації визначає змістовний бік спрямованості особистості та становить основу її відносин до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої, основу світогляду та ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції та "філософії життя".

Найбільш поширеною в даний час є методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокіча, заснована на прямому ранжируванні списку цінностей.

М. Рокіч розрізняє два класи цінностей:

термінальні – переконання у цьому, що кінцева мета індивідуального існування вартий того, щоб до неї прагнути;

інструментальні - переконання в тому, що якийсь образ дій або властивість особистості є кращим у будь-якій ситуації.

Цей поділ відповідає традиційному поділу на цінності-цілі та цінності-кошти.

Респонденту пред'явлено два списки цінностей (по 18 у кожному) або на аркушах паперу в алфавітному порядку або на картках. У списках піддослідний надає кожній цінності ранговий номер, а картки розкладає за порядком значимості. Остання форма подачі матеріалу дає надійніші результати. Спочатку пред'являється набір термінальних, та був набір інструментальних цінностей.

Інструкція: "Зараз Вам буде пред'явлено набір із 18 карток із позначенням цінностей. Ваше завдання – розкласти їх по порядку значущості для Вас як принципів, якими Ви керуєтеся у Вашому житті.

Уважно вивчіть таблицю і, вибравши цінність, яка для Вас найбільш значуща, помістіть її на перше місце. Потім виберіть другу цінність за значимістю і помістіть її слідом за першою. Потім проробіть те ж з усіма цінностями, що залишилися. Найменш важлива залишиться останньою та займе 18 місце.

Працюйте не поспішаючи, вдумливо. Кінцевий результат повинен відображати Вашу дійсну позицію. Аналізуючи ієрархію цінностей, слід звернути увагу на їхнє угруповання випробуваням у змістовні блоки з різних підстав. Так, наприклад, виділяються "конкретні" та "абстрактні" цінності, цінності професійної самореалізації та особистого життя тощо. Інструментальні цінності можуть групуватись в етичні цінності, цінності спілкування, цінності справи; індивідуалістичні та конформістські цінності, альтруїстичні цінності; цінності самоствердження та цінності прийняття інших тощо. Це далеко не всі можливості суб'єктивного структурування системи ціннісної орієнтації. Психолог має спробувати вловити індивідуальну закономірність. Якщо вдається виявити жодної закономірності, можна припустити несформованість у респондента системи цінностей і навіть нещирість відповідей.

Бланк методики «Ціннісні орієнтації»

Список А (термінальні цінності):

– активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя);	
-життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом);	
– здоров'я (фізичне та психічне);	
- цікава робота;	
– краса природи та мистецтва (переживання прекрасного в природі та мистецтві);	
- Кохання (духовна та фізична близькість з коханою людиною);	
– матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів);	
- Наявність хороших і вірних друзів;	
- Громадське покликання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі);	
– пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток);	
- продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил та здібностей);	
– розвиток (робота над собою, постійне фізичне та духовне вдосконалення);	
- Розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків);	

– свобода (самостійність, незалежність у судженнях та вчинках);	
– щасливе сімейне життя;	
- щастя інших (добробут, розвиток та вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому);	
- Творчість (можливість творчої діяльності);	
- Упевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів).	

Список Б (інструментальні цінності):

- акуратність (охайність), вміння містити в порядку речі, порядок у справах;	
- Вихованість (хороші манери);	
- Високі запити (високі вимоги до життя та високі домагання);	
– життєрадісність (почуття гумору);	
- Ретельність (дисциплінованість);	
– незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);	
– непримиренність до недоліків у собі та інших;	
- Освіченість (широта знань, висока загальна культура);	
- Відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово);	
- Раціоналізм (уміння здорово і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення);	
- Самоконтроль (стриманість, самодисципліна);	
– сміливість у відстоюваннях своєї думки, поглядів;	
– тверда воля (уміння наполягти своєму, не відступати перед труднощами);	
– терпимість (до поглядів та думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та помилки);	
- Широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички);	
- Чесність (правдивість, щирість);	
– ефективність у справах (працелюбність, продуктивність у роботі);	
- Чуйність (дбайливість).	